

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ТАДЖИКСКИЙ ТЕХНИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
имени академика М.С. Осими

На правах рукописи

УДК712.3 (575.3)

ИСМАИЛОВ Михаил

**ОСОБЕННОСТИ ЛАНДШАФТНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ И
БЛАГОУСТРОЙСТВА ТЕРРИТОРИЙ ГОРОДОВ В ОСОБЫХ
УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
(традиции и современность)**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени
кандидата архитектуры по специальности 05.23.20 -
Теория и история архитектуры, реставрация и реконструкция
историко-архитектурного наследия

Душанбе– 2020

Работа выполнена в Таджикском техническом университете имени академика М.С.Осими Министерства образования и науки Республики Таджикистан.

**Научный
руководитель:**

Мукимов Рустам Саматович,
доктор архитектуры, профессор ТТУ им. акад.
М.С.Осими, лауреат Государственной премии
Республики Таджикистан им. А.Рудаки по
архитектуре

**Официальные
оппоненты:**

Смирнов Юрий Николаевич
доктор архитектуры, доцент
Киргизско-Российского Славянского
университета имени Бориса Ельцина

Ганизода Джамшед Шуджоат
кандидат архитектуры, доцент, ректор
Государственного института изобразительного
искусства и дизайна Таджикистана

**Ведущая
организация:**

Научно-исследовательский институт культуры и
информации Министерства культуры Республики
Таджикистан, г. Душанбе

Защита состоится «30» марта 2021 г. в 14⁰⁰ часов на заседании диссертационного Совета 6D.KOA-016 при Таджикском техническом университете имени академика М.С.Осими по адресу: 734042, г. Душанбе, проспект имени академиков Раджабовых, 10^А.
E-mail: dis.sia@mail.ru

С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке и на сайте Таджикского технического университета имени академика М.С.Осими, www.ttu.tj

Автореферат разослан « ___ » _____ 2021 г.

Ученый секретарь
диссертационного совета,
кандидат технических наук, доцент

Бокиев Б.Р.

Актуальность выбранной темы исследования. Актуальность исследования по рассматриваемой теме можно сформулировать в нескольких положениях:

- необходимость выявления и использования положительного опыта прошлых поколений в преодолении особых природно-климатических, сейсмических, почвенных и иных условий горного региона Центральной Азии, в том числе в Республике Таджикистан;
- необходимость эффективного использования городских территорий в условиях горного ландшафта со сложными почвенными характеристиками и острого дефицита удобных для строительства земель;
- отсутствие земельной политики по застройке городов в условиях горно-предгорного ландшафта;
- хаотичная застройка городских склонов предгорно-горных городских поселений усложняет реализацию экологических программ по преобразованию городской среды, требующая для их восстановления дополнительного финансирования;
- необходимость решения проблемы благоустройства и озеленения городов и поселков для обеспечения высокого уровня жизни населения;
- необходимость сохранения и развития природных элементов путем озеленения и благоустройства междворовых пространств для архитектурно-ландшафтного формирования комфортной городской среды;
- необходимость преодоления отрицательных последствий быстрой урбанизации в традиционном аграрном государстве с целью сохранения природных ресурсов на городских территориях и др.

Сложная градостроительная ситуация многих городов Таджикистана и отсутствие определенных исследований в области благоустройства территорий и создание благоприятной архитектурно-ландшафтной среды с учетом использования народных традиций стали основой для выбора данной темы: «Особенности ландшафтной организации и благоустройства территорий городов в особых условиях Республики Таджикистан (традиции и современность)».

Изученность проблемы.

Практической и теоретической базой исследования явились как историко-архитектурный опыт, накопленный в области изучения истории благоустройства древних и средневековых городов в условиях жаркого сухого климата Центральной Азии, так и современный. В связи с этим в работе использованы несколько источников.

Первым важным источником для автора настоящего исследования явились письменные источники средне- и позднесредневековых историков, путешественников, географов и других исследователей исламского мира (Ибн-Хаукаля, X в., Ахмада Ибн Фадлана, X в., Мухаммада аль-Истахри, IX-X вв., Ибн Баттута, XII в., Ахмада аль-Мукаддаси, X-XI вв., Абу Рейхана аль-Бируни, X в., Абу-ль-Касима ибн Хордадбега, IX-X вв., Имама аль-Байхаки, X-XI вв., Махмуда бен Эмир-Вали, XVI-XVII вв., Адама Меца, XIX в. и ряда других авторов.

Другим источником для настоящего исследования в русле выявления опыта прошлого по ландшафтной организации и благоустройству средневековых городов являются публикации ученых советских республик (востоковеда В.В.Бартольда, археологов А.М. Беленицкого, И.Б. Бентовича, О.Г. Большакова,

А.Анарбаева, У. Эшонкулова). Большой фактический материал по отдельному городу на территории Таджикистана – Худжанду - содержится в книге археолога А.К.Мирбабаева «Историческое наследие Худжанда». Любопытные сведения об ирригации населенных мест на территории нынешнего Узбекистана в XIX-начале XX вв. содержатся в книгах А.Кадырова «Сведения из истории ирригации Узбекистана», «Вода и этика» и др.

Из историков архитектуры следует назвать В.А.Лаврова, В.Л.Воронину, Г.А.Пугаченкову, В.И.Кочедамову, Д.А.Назилова, Т.В.Шацкую, С.Н.Садыкову. Обращаясь к современным вопросам архитектурно-ландшафтной организации и благоустройства дворовых пространств Средней Азии, в том числе Таджикистана можно привести исследования А.Н.Римша, В.М.Фирсанова, А.Э.Эсенова, Д.Арониной, Б.Саини и работы ведущих специалистов в области ландшафтной архитектуры А.П.Вергунова, В.А.Горохова, Е.М.Микулиной, Д.С.Лихачева, Э.Нееф, В.А. Нефедова и др.

Конкретных исследований в области проектирования городских ландшафтов относительно мало. Здесь можно назвать лишь исследования арабского ученого Абубакра Абдель Халима, узбекских исследователей Л.А.Камилову, М.С.Тахтаходжаеву, казахскую ученую Н.Ж.Козбагарову и др.

Эволюция теоретических основ архитектурно-ландшафтной организации территории городов, объектов ландшафтной архитектуры и новейшие тенденции развития данного вида творчества от территориальных объектов до форм существования искусственной природы в городской среде проанализированы на базе трудов А.Белкина, С.Чистякова, Л.Рубцова, В.Горохова, Ю.Хромова, А.В.Иконникова и др.

С позиций взаимодействия в пределах Центрально-Азиатского региона для данного исследования являются работы по объектам архитектуры, ландшафтного зодчества сопредельных к Республике Таджикистан стран. К данной группе относятся исследования М.Булатова, Ш.Аскарлова, Г.Пугаченковой, А.Уралова из Узбекистана, Р. Муксинова, Р. Муксиновой, Ю.Смирнова, Д. Омуралиева, Д.Воличенко из Кыргызстана, Р.С.Мукимова по истории и теории таджикского градостроительства и А.А.Акбарова по научно-исследовательским и проектным работам в области градостроительства по данной теме за последние 30 лет.

Несмотря на то, что избранная тема в целом фундаментально по Таджикистану ещё не исследовалась, имеются источники, освещающие отдельные вопросы архитектурно-ландшафтной организации и благоустройство отдельных городов. К ним мы относим, в частности, работы Л.Залесской, С.Ожегова, Ю.Хромова, Л.Фурсевой, В.Курбатова, Л.Лунца и др.

Таким образом, вышеизложенное позволяет утвердиться во мнении, что работ, посвященных вопросам формирования ландшафта и архитектурно-художественного благоустройства города в целом, не имеется и настоящее исследование является одной из первых изысканий определения наиболее важных для условий Республики Таджикистан особенностей проектирования ландшафта и благоустройства города и его основных городских территорий.

Цель диссертационной работы.

На основе использования традиций прошлого разработать теоретическую базу архитектурно-ландшафтной организации и систему внешнего благоустройства городов Таджикистана в условиях сухого жаркого климата для

создания комфортной среды обитания человека с учетом современных градостроительных требований.

Задачи исследования определились в соответствии с целью исследования:

- на основе изучения историко-культурных традиций объектов ландшафтной организации, водопользования, ирригации и элементов городского благоустройства осмыслить роль ландшафта в древнем и средневековом градостроительстве Средней Азии;
- натурное обследование объектов ландшафтной архитектуры в крупных исторических городах Таджикистана (Худжанде, Исфаре, Пенджикенте, Канибадаме, Бохтаре, Кулябе), проведенное в период с 2000 по 2019 гг.;
- обобщение современного регионального, Центрально-Азиатского опыта формирования ландшафтной архитектуры в особых природно-климатических и ландшафтных условиях;
- совершенствование теоретических основ архитектурно-ландшафтной организации и благоустройства городских дворовых территорий;
- определение принципов благоустройства территории дворовых пространств на разных структурных уровнях ее организации.

Объектом исследования являются дворовые территории, создаваемые как малоэтажной традиционной, так и многоэтажной современной застройкой, организуемой в условиях жаркого сухого климата и городского ландшафта.

Предмет исследования – архитектурно-ландшафтная организация и благоустройство городских территорий на основе учета местных традиций, формирования региональных особенностей и тенденций развития ландшафта и благоустройства городских территорий в условиях жаркого сухого климата и сложного рельефа на территории Таджикистана.

Территориальные границы исследования определяются современными границами Республики Таджикистан, установившимися в 1924 году и принятые в 1991 году после суверенизации таджикского государства. При углублении в историю вопроса границы исследования расширяются в пределах формирования таджикского народа, которые в период государства Саманидов далеко выходили за пределы современных границ.

Хронологически исследования ограничиваются от периода древности, раннего средневековья и до начала XXI вв. с акцентированием на эпоху советской государственности.

Научная новизна работы:

- развиты и определены принципы градостроительного изменения и формирования ландшафта городов для условий сухого жаркого климата Республики Таджикистан;
- выявлены закономерности изменения существующего ландшафта городов в ходе их развития;
- определены место и роль водных приемов в становлении ландшафта и экологии городов Таджикистана;
- предложено авторское видение проектирования ландшафта города, архитектурно-ландшафтной композиции, первоначальные сведения о ландшафте города в целом и его отдельных территорий в частности;

- предложена допустимая ландшафтная мера, позволяющая уравнивать соотношение ведущих элементов ландшафта для получения необходимых условий создания комфортной среды городских территорий.

Теоретическая и практическая значимость работы.

Проведенное исследование дает возможность предложить проектировщикам некоторые научно обоснованные мероприятия по совершенствованию и преобразованию ландшафтов городов в условиях Республики Таджикистан.

Результаты исследования могут быть использованы на стадии генерального плана при реконструкции и новом строительстве, а также при формировании отдельных ландшафтов в городах и населенных пунктах республики. Результаты работы могут быть использованы при решении подобных вопросов проектирования на селе и в других районах с жарким сухим климатом.

Метод исследования принят комплексный, который базируется на программных документах Правительства Республики Таджикистан, в том числе Комитета по архитектуре и строительству при Правительстве Республики Таджикистан: от обобщения и изучения практики к теоретической и графической моделировке, от него перейти к выработке практических рекомендаций.

Комплексный анализ и сравнение различных условий, влияющих на формирование ландшафта, изучение литературных, иконографических, нормативных, проектных и других материалов, а также натурные обследования, позволили найти пути улучшения ландшафтов крупных городов Таджикистана. Правильность положений работы проверялись автором при выполнении реальных и экспериментальных проектов в стенах Студенческо-преподавательского конструкторского бюро Таджикского технического университета и в руководстве дипломным проектированием.

Личный вклад автора заключается в постановке цели, разработке программы и методик исследования, сборе материала непосредственно на объектах исследования, анализе полученных данных, формулировке положений и выводов. Общий период работы по изучаемой проблеме – с 1988 по 2019 гг.

Апробация работы. Основные разделы и положения диссертации докладывались на 14 научно-технических конференциях Таджикского технического университета им. акад. М.С.Осими 1988-2019 гг., научных конференциях различного уровня по проблемам проектирования развития городов и градостроительным проблемам в условиях жаркого климата в Таджикистане, научно-технических конференциях Комархстроя при Правительстве Республики Таджикистан 1983-90-х гг. По материалам диссертации опубликовано 23 работы, в том числе 3 по списку рецензируемых изданий ВАК РТ, а также одна монография и 2 методических пособия.

Реализация работы. Основные результаты исследования вошли в разработку проектов промзоны в поселке Хумдон для строительства автодороги в зоне затопления водохранилищем Рогунской ГЭС; ландшафтная организация территории парка «Пойтахт-80»; проект благоустройства набережной от рынка «Султони Кабир» до 46 микрорайона г. Душанбе; и др., приведенных полностью в диссертации.

Отдельные положения и рекомендации диссертации введены в программы курсов лекций "Ландшафтная архитектура" и "Инженерное благоустройство городских территорий" по специальностям 6901-01 - Архитектура и 6901-09 – Дизайн архитектурной среды, внедрены в дипломное проектирование в ТТУ им.

акад. М.С.Осими. Рекомендации по проектированию ландшафтов городов в условиях сухого жаркого климата внедрены в практику проектирования проектных и НИИ институтов «Таджикгипротрансстрой», «Шахрофар», «Таджикгпросельхозстрой» и др.

На защиту выносятся следующие положения:

- закономерности развития ландшафта городов Республики Таджикистан;
- понятия о планировочной и объемно-пространственной организации основных элементов ландшафта и благоустройства на территории города, в том числе селитебной зоне (дворовые пространства) в суровых условиях Таджикистана;
- результаты теоретического макетирования ландшафтной организации территорий городов стран Центральной Азии;
- рекомендации по проектированию ландшафтов и благоустройства для крупных городов Таджикистана.

Структура и объем работы. Диссертация состоит из текста диссертации (153стр.), который включает введение, три главы, заключение, основные научные результаты диссертации, рекомендации по практическому использованию результатов, список использованной литературы (247 наименований источников), перечня иллюстраций, а также четырех приложений. Иллюстративное сопровождение диссертационного исследования вынесено отдельным томом (состоит из 203 рисунков в составе иллюстрированных таблиц).

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

Во введении обоснованы актуальность темы, степень ее изученности, сформулированы цель и задачи исследования, определены научная новизна и практическая значимость работы, а также личный вклад автора в исследовании.

Глава I «СИСТЕМА ЛАНДШАФТНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ И БЛАГОУСТРОЙСТВО ГОРОДОВ И НАСЕЛЕННЫХ МЕСТ НА ТЕРРИТОРИИ ТАДЖИКИСТАНА В ДРЕВНОСТИ И СРЕДНЕВЕКОВЬЕ» состоит из трех параграфов и выводов к главе.

1.1. Условия развития ландшафтной архитектуры на территории исторического Таджикистана. Долинная часть Таджикистана отличается субтропическим температурным режимом, и климат ее характеризуется резкой засушливостью и малой облачностью.

Отдельные регионы Таджикистана по географическому положению, особенностям рельефа, климату, сочетанию высотных природных поясов сильно различаются друг от друга. Поэтому вся территория республики делится на 5 природно-географических областей, в целом совпадающие с историко-культурными и архитектурно-художественными зонами со своими отличительными локальными школами.

В разделе подробно излагается ландшафтное преобразование среды человека в древности и средневековье. В конце XVII-первой половины XVIII вв. в Средней Азии наступает кризис – политический, экономический и социальный. Несмотря на всеобщий упадок в области строительства, в малых городах и провинциальных центрах – Худжанде, Ура-Тюбе (Истаравшане), Гиссаре, Кулябе и других городах, несмотря на внутренние междоусобные распри, строительная деятельность продолжалась.

Колонизационная политика царской России во второй половине XIX в. принесла новые разрушения и обнищание населения Средней Азии, в том числе Восточной Бухары.

Таким образом, развитие архитектурно-строительных традиций на территории исторического Таджикистана показывает древние корни многих производств, что, в свою очередь, является свидетельством высокой культуры предков и самих таджиков.

1.2. Ландшафтная организация городских и сельских территорий в древности. Древние традиции градостроения и ландшафтная организация античных городов в результате преемственности традиций становятся доступными в среднеазиатской архитектурно-художественной среде. В разделе подробно анализируются индийские трактаты «Милинда-паньха», I в. до н.э. – II в. н.э., «Артхашастра», III-IV вв. н.э., откуда в Средней Азии дополняется местное искусство градостроения.

Из другого индийского трактата «Падатадитакхе» зодчие городов Средней Азии усваивают традиции, каким должен быть центр города. На подобных традициях в середине VI в. на территории исторического Таджикистана выделились Уструшан, Ходжент, Хутгаль, Кобадиян, Буттам и др.

1.3. Ландшафтная организация на территории исторического Таджикистана в средневековье и Новое время. Архитектура Мавераннахра и Тохаристана уже в доарабское время (V-VII вв.) на основе преемственности архитектурно-художественных приёмов смогла сохранить как традицию синтез архитектуры, живопись и скульптуру, что демонстрируется архитектурой таких владений, как Вахш, Чаганиан, Хутгаль, Кобадиян, Суман и др., что способствовало появлению укрепленных поселений и замков-усадб землевладельцев. Ландшафтная архитектура этого периода представлена городищами, сельскими поселениями, замками феодалов, к которым можно отнести городище Калаи Кахкаха I в. Шахристанском районе Согдийской области, горное поселение Гардани Хисор в горной долине Зеравшана, Чильхуджра, замок на горе Муг, Балалык-Тепе и др.

Архитектура периода арабского владычества (VII-IX вв.) в Центральной, в том числе Средней Азии характеризуется отказом от синтеза искусства, распространенный ранее на всей территории. В IX-X вв. создаётся империя Саманидов, первое государство таджиков в 819-999 гг. В течение полутора века в Саманидском государстве с центром в Бухаре большое развитие получила архитектура, в том числе и ландшафтная.

В третьем разделе первой главы рассматриваются искусство ирригации и искусство использования воды для развития садово-паркового искусства и ландшафтной архитектуры в конце X-начале XI вв. Преемственность традиций прошлого позволила сохранить и донести до нашего времени многие прогрессивные методы использования воды в быту. В качестве примера в диссертации рассматриваются наиболее известные сады Самарканда, Герата, Кабула. Все эти сады и парки создавались по заранее разработанному плану в соответствии с правилами по разбивке садов-чарбагов. Правила планировки чарбага были предоставлены в земледельческом трактате «Иршад аз-Зараба», составленном в Герате. В нем были синтезированы успехи агротехнической

культуры и садово-паркового строительства XV века. В последующем эти традиции продолжают развиваться в народном зодчестве XIX-начала XX вв.

В конце главы формулируются краткие выводы.

Глава II «ЛАНДШАФТНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ И БЛАГОУСТРОЙСТВО ГОРОДСКИХ ТЕРРИТОРИЙ В АРХИТЕКТУРЕ ГОРОДОВ СОВЕТСКОГО ТАДЖИКИСТАНА (1924-1991гг.)» раскрывается в четырех параграфах.

2.1. Условия и основные этапы формирования и развития ландшафтной архитектуры Таджикистана в 1924-1991 гг. Архитектура и ландшафтное искусство в целом на территории Таджикистана (а это в целом Восточная Бухара) после Октябрьской революции в Петрограде ещё некоторое время находились в зачаточном состоянии. Строительство носило ограниченный характер, отвечая потребностям отдельных торговцев, купцов, промышленников или просто частных лиц. И только, начиная с 20-х годов XX века, в архитектуре наступает период, связанный со строительством нового общественного строя - социалистического общества.

В целом, в развитии всей советской архитектуры, в том числе ландшафтной, в республиках Средней Азии, в том числе Таджикистане помимо дореволюционного колониального выделяются еще четыре периода, которые в целом совпадают с этапами развития советской архитектуры. В результате национально-территориального разделения Туркестанской республики, проведенного в 1924 году, в состав образованной Таджикской АССР были включены самые заброшенные, самые отсталые и отдаленные окраины Бухарской и Туркестанской республик. Поэтому развитие архитектуры в Советском Таджикистане шло со значительным запозданием относительно прилегающих республик, в особенности Узбекистана, что привело к особой периодизации архитектуры и ландшафтного искусства в Таджикистане.

2.2. Дореволюционный период и начальный этап развития ландшафтной архитектуры Таджикистана (1920-1930гг.). Дореволюционный период в диссертации основывается на анализе садово-паркового искусства таджикских городов Бухары (загородный дворцовый комплекс Ситораи Мохи Хосса, построенный Усто Ходжи Хафизом с участием Усто Ширин Мурадовым, а также таджикскими декораторами - Хасанджаном, Абду-Рахим Хаятовым, Абдул Гафуром и др.) и Самарканда (университетский или Абрамовский бульвар, заложенный в конце XIX века туркестанским генерал-губернатором К.П.Кауфманом, озеленением занимался военный инженер, топограф и ирригатор А.Н.Черневский). В древних городах Таджикистана первые влияния присоединения к России были заметны в Ура-Тюбе, Худжанде, Пенджикенте, Исфаре, где появляются русские кварталы, строятся государственные учреждения, ведутся благоустроительные работы, создаются парки и скверы.

В диссертации более подробно рассматриваются города Худжанд и Ура-Тюбе, где заметны мероприятия русской администрации по преобразованию русских частей.

Начиная с 1924 года, в Таджикистан приезжают специалисты (строители, архитекторы, инженеры-изыскатели и др.) из центральных городов СССР.

В частности, одними из первых в 1925 году в Душанбе прибывают П.И. Ваулин и С.В.Кутин, которые оставили здесь заметный след в архитектуре.

2.3. Второй этап становления зодчества Таджикистана (1930 - 1950-е гг.) охватывает почти 25-тилетний период, внутренне подразделяясь на довоенное и послевоенное десятилетия (1930-е годы и послевоенное десятилетие). Основные сдвиги в ландшафтном преобразовании открытых пространств (площадей, парков, скверов и др.) происходили в столичном городе Душанбе (в 30-50-х годах в Сталинабаде), переходя впоследствии в другие города Таджикистана. Уже в это время в первом проекте планировки города Душанбе были заложены основы ландшафтного преобразования левобережной части города путем создания парков, скверов и озелененных оазисов между жилыми кварталами, а иногда и внутри кварталов. Центральная ось города, повторяющая контуры высокого левого берега, была главной магистральной улицей, названная в честь В.И.Ленина. В диссертации подробно анализируется градостроительный документ - «Генеральный проект планировки Сталинабада», рассчитанный на 170 тыс. жителей, в частности его отдельные архитектурно-ландшафтные ансамбли и комплексы (Городской сад культуры и отдыха, Молодежный парк с Комсомольским озером, Ботанический сад АН РТ, Детский городской парк, бульвар на проспекте имени академиков Раджабовых, сквер имени В.В.Куйбышева, сквер «Бустон», комплекс Государственного института физической культуры и др.).

В середине 30-х гг. прошлого столетия в зодчестве Таджикистана поменялось направление архитектурного стиля от простоты и ясности архитектурных форм к монументальности архитектурного образа и псевдоклассицизму с его синтезом классических мотивов. В Душанбе, который как в зеркале отражал весь ход архитектурной политики всего Таджикистана, примерами псевдоклассического архитектурного направления стали здания управления МВД Таджикистана, Наркомата иностранных дел, родильного дома, детской больницы, Наркомата промышленности и др.

В послевоенное десятилетие в архитектуре начинаются широкомасштабные строительные работы по созданию архитектурных сооружений с привнесением в неё классического стиля с обращением к национальному наследию. По примеру Душанбе большое строительство ведется и в других городах и селах Таджикистана, где формируется новая архитектура Худжанда, Куляба, Курган-Тюбе (сейчас Бохтар) и др. В диссертации анализируется дворец культуры колхоза имени С.Урунходжаева на возвышенности Арбоб к юго-востоку от Худжанда, который является первым примером в Советском Таджикистане ландшафтного преобразования на большой территории (автор проекта Х.А. Юлдашев и группа молодых ленинградских архитекторов, инж. Э.Ф.Ичаджик, эскизы росписей в интерьере - С.Е.Захарова (1954-1957).

В связи с развитием индустриальных методов строительства к середине 50-х годов XX в. появились противоречия между пластическими архитектурными формами и развивающимся научно-техническим прогрессом в строительстве. 4 ноября 1955 года ЦК КПСС и Совет Министров СССР приняли специальное постановление «Об устранении излишеств в проектировании и строительстве», отразившееся на творческую направленность советской

архитектуры, в том числе в Таджикистане. В связи с этим в диссертации рассматривается ряд объектов ландшафтной архитектуры в Худжанде.

2.4. Четвертый этап развития архитектурного творчества Таджикистана (1970-нач.90-х гг.) условно разделяется на три этапа: первый охватывает конец 1950-х и все 60-е годы; второй - с конца 60-х годов и почти все 70-е годы и, наконец, третьим этапом можно обозначить 80-е – начало 90-х гг. В диссертации подробно и критически подвергаются анализу такие объекты ландшафтной архитектуры в городе Душанбе, как архитектурно-скульптурный мемориальный комплекс в нагорном (Восточные холмы) парке Победы, ландшафтная организация открытого пространства монумента Победы на одноименной площади (сейчас площадь имени Сипар), парковый ансамбль имени С.Айни, мемориальный лучобский парк с надгробным сооружением народного поэта Таджикистана МирзоТурсун-заде, реконструкция городского сада «Боги Рудаки» (Парк Рудаки) и других садово-парковых ансамблей. В Хороге, административном центре ГБАО, анализируется Памирский ботанический сад имени А.В.Гурского, городской парк. В Кулябском регионе одним из достопримечательностей 80-х годов XX века становится мемориальный парк восстания Восе в Бальджуване. В самом Кулябе объектом анализа стали Ботанический сад Академии наук Таджикистана, заложенный 1985 году, Парк Победы.

В конце второй главы приводятся краткие выводы.

Глава III «ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ПРОЕКТИРОВАНИЯ ЛАНДШАФТНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ И БЛАГОУСТРОЙСТВА ГОРОДОВ В ОСОБЫХ УСЛОВИЯХ ТАДЖИКИСТАНА» состоит из четырех параграфов, где последовательно раскрывается ландшафтная организация и благоустройство городов, как в историческом развитии, так и в современной практике проектирования, благоустройства и формирования принципов организации обводнения и озеленения в условиях жаркого климата.

3.1. Закономерности, влияющие на изменение ландшафтной организации и благоустройства в историческом развитии городов.

В разделе последовательно рассматривается роль воды и водных источников в историческом развитии древних городов на территории Таджикистана – Худжанда-Ленинабада, Душанбе-Сталинабада, Ура-Тюбе (сейчас Истаравшан), Исфары, Канибадама, а также известных таджикских городов Центральной Азии – Самарканда, Бухары, Карши, Шахрисябза и др. Отмечается, что город Худжанд вплоть до середины XX века снабжался водой свыше десяти оросительных каналов, в том числе Кози, Мазор, Курхона, Раззок, Масчиди Савр и другие, которые несли воду горной реки Такоб. Эти магистральные каналы имели до 800 и более отводов-джуй. Более того, в позднесредневековом Худжанде имелось более 200 квартальных общественных водоёмов, на берегу которых, как правило, устраивались чайханы. Большая поверхность водоёмов позволяла создавать особый микроклимат для сидящих на деревянных катах чайханы под развесистыми деревьями.

В Душанбе за годы гражданской войны ирригационная система пришла в полный упадок из-за отсутствия необходимого надзора, а также вследствие причиненного временем и водой разрушения стенок арыков. Поэтому в Душанбе и других городах на территории Таджикистана снижаются функциональные, микроклиматические и эстетические характеристики

городских ландшафтов, ухудшается экологическое состояние среды. Через арыки и хаузы стали распространяться инфекционные заболевания.

Лишь с конца 1940-х-начала 50-х гг. после установления советской государственности в Худжанде, Ура-Тюбе, Канибадаме, Исфаре начались практические работы по реконструкции городов. Так, в Худжанде согласно утвержденному ещё в довоенный период генеральному плану Ленинабада (автор проекта В.Г.Веселовский) начались работы по благоустройству города, в том числе проведению городского водопровода. В результате улицы центральной части левобережья были заасфальтированы, проложены тротуары. На благоустройство, озеленение и расширение Парка культуры и отдыха, скверов, улиц из городского бюджета были выделены большие средства.

Долгое время для душанбинцев главным источником водоснабжения был Варзоб. До 20-х годов XX века одной из самых распространенных в Душанбе профессий была профессия машкобчи-водоноса. Так как воды в городе не хватало, городской отдел коммунального хозяйства в 1927 году организовал водовозный обоз (две бочки) для снабжения жителей водой. Затем было принято решение о постройке временного водопровода, который вступил в строй 1 января 1931 года (постановление горсовета «О водопроводе» от 21 июня 1930 г.), куда вода подавалась посредством электронасосов.

Далее приводятся данные о современных городах Таджикистана, число которых увеличилось за счет строительства новых. Однако недостаток воды во всех городах республики ощущается до настоящего времени. Низкие показатели обводненности и озелененности в городах Яване, Дангаре, Кулябе, Бохтаре свидетельствуют об отставании фактических данных озеленения от нормативных.

Фактические данные обводнения городов республики низок даже по отношению к прошлому, что свидетельствует о низком уровне озеленения в республике. Такое состояние красноречиво говорит о плохом состоянии обводнения и озеленения городов республики, что требует разработки рекомендаций и проектных предложений по улучшению сложившегося состояния, особенно по городу Душанбе.

3.2. Естественные и антропогенные факторы в формировании ландшафта городских территорий. Вместе с разработкой проектных предложений по озеленению исторических городов Республики Таджикистан активизируется стремление к улучшению озеленения новых городов, развивающихся на базе некогда сложившихся или на вновь осваиваемых земель.

Так, для реконструкции планировочной структуры Худжанда институтом Худжандгипрострой предлагается создание системы "лучевого" озеленения, которая при положительных качествах равномерного распределения озелененных зон в планировочной структуре города становится целесообразной во взаимосвязи с системой обводнения. Более того, раскрытие территории левобережного «старого» города в северном направлении к водной артерии Сырдарьи, как нам представляется, более рентабельно.

Далее приводятся данные по научной работе на тему «Исследование экологических факторов при формировании и развитии промышленного зодчества Таджикистана (на примере города Худжанда)».

Положительной в практике проектирования новых городов Явана, Нурика, Дангары, Гиссара, Турсунзаде является попытка включения системы

обводнения и озеленения в планировочную структуру этих городов. Например, в проекте озеленения Турсунзаде наблюдается организация смешанной "линейно-ядерной" системы озеленения. Однако обводнение города ограничивается использованием только естественного водного потока, служащего планировочной осью в композиционном построении города. Зеленый диаметр вдоль водной артерии дополняется ядерной системой озеленения только в северной части города, в то время как в южной части озелененные участки отсутствуют.

В плане озеленения Дангары, осваиваемом в степной зоне южного региона, предусматривается создание ряда крупных парков в окружении небольших озелененных оазисов в структуре микрорайонов. Организация системы озеленения по городу в целом базируется на создании отдельных водоемов, снабжаемых водой из Нурекского водохранилища.

Далее делается анализ системы озеленения и обводнения крупных городов бывшего СССР, в частности Москвы и Минска, делается сравнительное сопоставление Восточно-Европейского паркостроения с парковой системой Ближнего и Среднего Востока, Индии (Чандигарх), в результате чего делается вывод о преимуществах преобладания меридианально направленных водно-озелененных полос, которые способствовали улавливанию благоприятных воздушных потоков, спускающихся с гор. Особенно ценным, полученным в результате анализа, является непрерывность структуры озеленения, что позволяет осуществлять удобную связь с общегородскими и периферийными зонами, способствующими равномерному распределению микроклиматических очагов на территории города.

На основе учета и использования наиболее прогрессивных методов озеленения и обводнения можно сформулировать для городов Таджикистана следующие приемы организации водно-зеленых систем:

- равномерное и непрерывное распределение приемов обводнения и озеленения в планировочной структуре города;
- учет индивидуальных ландшафтно-микроклиматических особенностей местности;
- обособление приемов обводнения и озеленения, исходя из конкретных условий;
- подчинение второстепенных водно-озелененных пространств к основным.

3.3. Современная практика проектирования, благоустройства и формирование принципов организации обводнения и озеленения в условиях жаркого климата. В разделе отмечается, что в городах Таджикистана, где люди находятся в условиях экстремального климата, постоянное воздействие высоких температур окружающего воздуха при его низкой относительной влажности приводит человеческий организм в состояние "хронического перегрева", "...которое сопровождается расстройством гемодинамики, нарушением дыхания и функций органов пищеварения, изменения клеточного состава крови. Также происходят физико-химические сдвиги, заключающиеся в нарушении водно-солевого, углеводного, азотистого и кальциевого обмена, щелочно-кислотного равновесия, казового состава крови".

Как выясняется исследованиями, разбрызгивание водных струй понижает температуру окружающего воздуха и увлажняет его в среднем на 3,0-3,5 и 7-10%. Значительную роль в повышении комфорта пребывания человека в среде обитания, в снижении дискомфортных условий среды имеет

растительность. Чем больше деревьев и крупнее их кроны, тем благоприятнее среда для человека. Поэтому зеленые массивы площадью около 100 га имеют санационный эффект и улучшают температурный режим на 5°. При этом важное значение имеет виды и разнообразие растительности. По количеству задерживаемой пыли лиственные и хвойные породы располагаются в следующем порядке: бук - 5,9%, дуб - 7,15%, ясень - 9,9%, тополь, явор, акация - 17,58%, сосна - 2,34%, кипарис - 5,45%. Большое значение имеет выбор насаждений по способности выделять кислород, поглощая углекислый газ. Важную роль при подборе ассортимента растительности должен играть процесс испарения воды растением. Например, платан восточный и карагач при их обильном орошении способны выделять (транспирировать) до 16 л воды в час.

В настоящее время благодаря Году развития села, туризма и народных ремесел (2018, 2019-2021 гг.), многие исторические города в результате реконструктивных мер получили статус туристических центров. Однако при этом возникают проблемы, связанные с увеличением количества автомобилей, что существенно влияет на пешеходно-транспортное движение. Так, левобережную историческую зону Худжанда согласно корректировке Генерального плана развития города необходимо было освободить от транспорта территорию между Панчшанбе и крепостью Калаи Худжанд, что до сих пор не осуществлено. Подобная проблема характерна и для Исфары и Пенджикента. В проекте детальной планировке (ПДП) Худжанда, Пенджикента, Исфары, Куляба в принципе отсутствуют меры по организации безтранспортных зон вблизи от исторических архитектурных комплексов. В Худжанде вопрос изоляции исторической зоны стоит на повестке дня органа государственной власти города.

Нашими исследованиями выявлен положительный опыт формирования пешеходных зон в центрах Каунаса, Риги, Тбилиси, Ташкента, Бухары, Самарканда, Стивенджа (Англия), Фарсты (Швеция), Бад Годсберга (Германия) и дана им критическая оценка. Положительный опыт в этом отношении сформировался и в сопредельных странах Центральной Азии и Закавказье.

В настоящее время, когда изменились масштабы и принципы планировочной организации городов, комплексная защита территорий средствами застройки и озеленения приобретает важное социально-градостроительное значение. Проектные институты республики («Шахрофар», «Саноатсоз», «Душанбешахрсоз», Худжандгипрострой) уже работают над проблемами объемно-планировочной организации застройки с целью предохранения территорий от влияния неблагоприятных ветров. Наряду с этим правильная организация водно-зеленых систем городов приобретает не менее важное значение.

Исследования показали, что благоприятность ландшафтной среды в особых местных климатических условиях (жаркий сухой климат, безветрие и др.) в значительной степени зависит от состояния окружающего пространства и экологического благополучия ведущих элементов ландшафта.

Сравнение традиционных приемов формирования ландшафта общественных территорий городов с современными, позволило выявить оптимальные соотношения элементов ландшафта территорий, принимаемые в качестве ландшафто-образующих модулей. Организация взаимодействия природных и искусственно созданных компонентов вдоль мелких сетей арыков или водоемов, которые используются

как обводнители и оросители, зависит от организации обводнения и орошения или посадки зеленых насаждений.

Далее приводятся примеры для экономного расхода воды, что может быть осуществлено при последующем использовании ее на охлаждение жилых и общественных зданий городской застройки.

Нашими исследованиями в результате анализа ландшафта водно-озелененных пространств города сформулирован ряд положений, который касается составления схем выявления ландшафтных, санитарно-гигиенических, инженерно-строительных и эстетических качеств городской среды с учетом функционально-планировочных особенностей, градостроительной структуры и социально-экономической эффективности развития ландшафта. В частности, предлагается расширенный анализ:

- рельефа города с выделением участков с неблагоприятным рельефом;
- системы водообеспечения местности с акцентированием существующих и потенциальных возможностей обводнения;
- растительности и почвы с выделением территорий с достаточным и недостаточным озеленением, с неблагоприятными почвенными условиями.

3.4. Рациональные приемы взаимоорганизации ведущих элементов ландшафта и благоустройства, и требования к ландшафту и благоустройству городов в особых условиях Таджикистана.

Анализ исторического опыта создания ландшафта территории площадей, общественных центров жилых районов, садов и парков среднеазиатского региона и в сопредельных странах с жарким сухим климатом позволил выявить специфические особенности функционально-планировочной и объёмно-пространственной организации элементов ландшафта на территории и на этой основе выявить эффективное взаиморасположение элементов ландшафта, определить высотные пояса зеленых насаждений, выявить ведущие принципы проектирования ландшафтных территорий улиц, площадей, создания скверов, бульваров, садов и парков в условиях жаркого климата, в закрытых, полужакрытых и открытого типа пространствах определены соотношения открытой и закрытой части территории.

В настоящее время определились общие требования к проектированию ландшафтов городов Республики Таджикистан и его рекреационных территорий. Некоторые позиции применимы и для проектирования ландшафта города и отдельных его территорий в условиях жаркого климата. Однако сложность проектирования и преобразования водно-озелененных территорий городов Таджикистана, не связанная с необходимостью экономного использования и распределения водных устройств, требует дополнительного изучения при осуществлении предпроектного анализа.

В завершение раздела можно заключить, что основными факторами, влияющими на ландшафтную организацию любой городской территории, являются:

- температурно-влажностный и аэрационный режим территории;
- социально-градостроительные факторы;
- выявление цели посещения и характера движения посетителей, что позволяет дополнительное использование территории для кратковременного отдыха;

- историко-культурный потенциал конкретного города для удовлетворения духовных, эстетических и патриотических запросов населения;
- инженерно-технические мероприятия;
- оценка ландшафтно-микrokлиматических условий города и конкретной территории.

Раздел завершается краткими обобщающими выводами.

Основные научные результаты диссертации.

1. Изучение истории развития городов и их ландшафтов в прошлом показывает, что ландшафты городов не оставались стабильными во времени и зависели от водной обеспеченности и способов распределения водотоков на территории. Условия водоснабжения, формы использования и распределения воды на территории определяли общий уровень ландшафтного состояния городов [1-А].
2. Во второй половине XX века планировочная структура городов стала развиваться без взаимосвязи с водообеспечением территорий. Это отразилось на микrokлиматической, санитарно-гигиенической и ландшафтной характеристике городской среды [2-А].
3. Координирующую и интегрирующую роль в общем процессе архитектурно-ландшафтного формообразования призвана выполнять экологическая структура архитектурно-ландшафтного пространства, которая выступает как фундаментальная основа формирования архитектурной среды – среды жизнедеятельности человека [10-А].
4. Нежелательные воздействия дискомфорта внешней среды исключаются при использовании в суровых условиях застройки Республики Таджикистан системы крытых пешеходных коммуникаций, устройства специальных брызгательных устройств в бассейнах для забора охлаждённого и увлажнённого воздуха для кондиционирования среды обитания населения в жилищах, общественных и производственных зданиях и сооружениях [11-А].
5. Особенности природных условий различных зон региона – пустынно-степных, предгорий и гор - требуют при проектировании водно-озелененных пространств учета специфики подрегионов [22-А].
6. При решении ландшафтов территорий общественного использования необходимо соблюдение оптимальных соотношений между ведущими элементами ландшафта:
  - водой, высокой растительностью, низкой растительностью и мощением при формировании ландшафта территорий улиц, бульваров, площадей и скверов, садов и парков;
  - правильным подбором ассортимента растительности с учетом их санационных возможностей, ландшафтно-экологических и биологических свойств;
  - рациональным использованием водных ресурсов путем применения оборотного водоснабжения и наиболее выгодного распределения поверхности водного зеркала на территории [23-А].
7. На основе исследований определено, что наиболее оптимальные соотношения между открытыми и закрытыми частями пространств должны составлять для условий пустынь и степей – 1:3 или 1:4, предгорий и гор – 1:2 [4-А].
8. На основе исследований предложены конкретные рекомендации по проектированию ландшафтов основных общественных территорий города, которые дают возможность опираться в творческой деятельности на

рациональные приемы взаимной организации основных компонентов ландшафта [4-А].

Основное содержание диссертационной работы отражено в следующих публикациях автора:

Статьи, опубликованные в ведущих рецензируемых научных журналах:

по перечню ВАК:

[1-А] **Исмаилов, М.И.** Ландшафтная организация на территории исторического Таджикистана в средние века и новое время. - Душанбе: Изд. Центр ТНУ 2018. – С.81-86.

[2-А] **Исмаилов, М.И.** Естественные и антропогенные факторы в формировании ландшафта городов Таджикистана.– Душанбе: Изд. Центр ТТУ им. акад. М.С. Осими, 2018. № 4(44). – С.188-192.

[3-А] **Исмаилов, М.И.** Некоторые вопросы ландшафтной организации и благоустройства в историческом развитии городов Средней Азии. (на примере города Душанбе).– Душанбе: Изд. Центр ТТУ им. акад. М.С. Осими, 2019. №1(45). – С. 236-242.

Монография:

[4-А] **Исмаилов, Михаил.** Ландшафтная организация и благоустройство городских территорий Таджикистана (традиции и современность). – Душанбе: Изд. Центр ТТУ им. акад. М.С.Осими, 2018. – 296 с.,203 ил.

Методические пособия:

[5-А] **Исмаилов, М.И.** Инженерная подготовка и благоустройство территории населенных мест в Таджикистане. /Учебное пособие.– Душанбе:Изд. «Мерос»,1993.-60с.

[6-А] **Исмаилов М.И., Шерматов М.У.** Инженерная подготовка и благоустройство территории населенных мест.– Душанбе: Изд. Центр ТТУ им. акад. М.С.Осими, 2018. – 20 с.,15 ил.

Материалы конференций:

[7-А] **Исмаилов, М.И.** Вопросы периодизации в Архитектуре Советского Таджикистана /Научная конференция молодых ученых. /Сб. трудов.Душанбе:Изд. «Дониш»,1985. - С. 65.

[8-А] **Исмаилов, М.И.** Архитектурно–художественное формирование среды здравниц и домов отдыха Таджикистана (на примере д/о «Каратаг») //Научная конференция преподавателей. /Сб. трудов. – Душанбе: Изд. «Дониш», 1989. - С.115.

[9-А] **Исмаилов, М.И.** Архитектурные, экологические и инженерные вопросы транспорта в г. Душанбе // Благоустройство городских территорий г. Душанбе. Республиканская научно-практическая конференция. – Душанбе: Изд. «Ирфон», 1990. - С.38-40.

[10-А] **Исмаилов, М.И.** Экологические проблемы архитектуры в условиях горных регионов Республики Таджикистан //Международная конференция «Горные регионы Центральной Азии. Проблемы устойчивого развития» /Тезисы докладов. - Душанбе: Изд. Академия наук РТ-ТТУ. – 1999. - С. 44-46.

[11-А] **Исмаилов, М.И.** Роль озелененных территорий в совершенствовании урбанизированной среды (на примере города Душанбе) // Архитектура и градостроительство стран Востока: традиции и современные проблемы. /Международный сб. науч. трудов. - Выпуск третий. – Душанбе: Изд. «Мерос», 2002. - С. 78-80.

[12-А] **Исмаилов, М.И.** Первые архитектурно-строительные и градостроительные мероприятия в г. Душанбе // Архитектура и градостроительство стран Востока: традиции и современные проблемы. Международный сб. науч. трудов. - Выпуск пятый. - Душанбе: Изд. АН РТ - НК «ICOMOS в Таджикистане», 2004. - С. 9-12.

[13-А] Исмаилов, М.И. Садово-парковое искусство Таджикистана: традиции и современность //Перспективы развития науки и образования в XX веке. Материалы 1-ой международной научно-практической конференции, 23-25 ноября 2004 года. – Душанбе: Изд. «ЭР-граф», 2005. - С. 58.

[14-А] Исмаилов, М.И. Традиции садово-парковой архитектуры Центральной Азии // Наука и культура стран Центральной Азии: традиции и современные проблемы. /Международный сб. научных трудов. - Выпуск первый. - Душанбе: Изд. ОО «ICOMOS в Таджикистане», 2005. - С. 21-23.

[15-А] Исмаилов, М.И. Вопросы проектирования современного сада // Наука и культура стран Центральной Азии: традиции и современные проблемы. /Международный сб. научных трудов. - Выпуск десятый. – Душанбе: Изд. ОО «ICOMOS в Таджикистане», 2013. – С. 68-76.

[16-А] Исмаилов, М.И. Инженерное использование сада // Наука и культура стран Центральной Азии: традиции и современные проблемы. /Международный сб. научных трудов. – Вып. десятый. – Душанбе: Изд. ОО «ICOMOS в Таджикистане», 2013. – С. 77-81.

[17-А] Исмаилов, М.И. Становление ботанического сада «Ирам» Института ботаники АН Республики Таджикистан в г. Душанбе //Энергосбережение и инновационные технологии в топливно-энерготехническом комплексе. /Материалы международной научно-практической конференции студентов, аспирантов, молодых ученых и специалистов. – Тюмень: Изд. ТюменьИУ, 2016. – С. 277-279.

[18-А] Исмаилов, М.И., Шерматов М.У. Декоративное оформление садово-парковой композиции цветников, газонов в ботаническом саду «Ирам» Института ботаники АН Республики Таджикистан в г. Душанбе // Энергосбережение и инновационные технологии в топливно-энерготехническом комплексе. /Материалы международной научно-практической конференции студентов, аспирантов, молодых ученых и специалистов. – Тюмень: ТИУ, 2016. – С.164-167.

[19-А] Исмаилов, М.И. Музей под открытым небом - первый исторический заповедник в Средней Азии //Наука и культура стран Центральной Азии: традиции и современные проблемы. /Международный сб. научных трудов. - Выпуск семнадцатый. – Душанбе: Изд. ОО «ICOMOS в Таджикистане», 2016. - С.33-36.

[20-А] Исмаилов, М.И. Варзобское ущелье - градообразующий ресурс и рекреационный потенциал Душанбе //Новый генеральный план города Душанбе: пути развития и совершенствования. /Сб. докладов республиканской научно-практической конференции. – Душанбе: Изд. ТТУ им. акад. М.С.Осими, 2017. – С. 219-224.

[21-А] Исмаилов, М.И. Проблемы жилищного строительства в сельской горной местности Таджикистана // Закон о горных регионах Таджикистана и проблемы устойчивого развития территорий. /Сб. статей республиканского семинара. – Душанбе: Изд. ТТУ имени М.С. Осими, 2017. – С. 92-97.

[22-А] Исмаилов, М.И., Тагойзода Х.Г. Вода и проблемы экологии в особых условиях Таджикистана: традиции и современность // Управление водными ресурсами: проблемы и пути устойчивого развития. /Материалы республиканской научно-практической конференции, посвященной Международному Десятилетию действий «Вода для устойчивого развития (2018-2028 гг.)». – Душанбе, 2017. – С.173-180.

[23-А] Исмаилов, М.И., Мукимов Р.С. Традиции и современность в рациональном использовании воды в Таджикистане // Наука и культура стран Центральной Азии: традиции и современные проблемы. /Международный сб. научных трудов. - Выпуск восемнадцатый. – Душанбе: Изд. ОО «ICOMOS в Таджикистане», 2018. – С.46-50.

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҶИ ТЕХНИКИИ ТОҶИКИСТОН

ба номи академик М.С. Осимӣ

Бо ҳуқуқи дастнавис

КДУ712.3 (575.3)

ИСМАИЛОВ Михаил

**ХОСИЯТҶОИ ТАШКИЛИ МАНЗАРА ВА ОБОДОНИИ
ҲУДУДИ ШАҲРҶО ДАР ШАРОИТҶОИ МАХСУСИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
(анъанаҳо ва замонавӣ)**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии
номзади меъморӣ аз рӯи ихтисоси 05.23.20 – Назария ва таърихи
меъморӣ, тармим ва таҷдиди мероси таърихӣ - меъморӣ

Душанбе– 2020

Кори илмӣ дар Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С.Осими Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷро карда шудааст.

Роҳбари илмӣ: **Муқимов Рустам Саматович**, доктори меъморӣ, профессори ДТТ ба номи акад. М.С.Осимӣ, дорандаи ҷоизаи Давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи А.Рӯдакӣ оид ба меъморӣ

Муқарризони расмӣ: **Смирнов Юрий Николаевич** доктори меъморӣ, дотсент Донишгоҳи славянӣ Қирғизистон-Россия ба номи Борис Ельцин

Ғанизода Ҷамшед Шучоат номзади меъморӣ, дотсент, ректори Донишкадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон,

Муассисаи пешбар: Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилооти Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе

Ҷимояи диссертатсия санаи «30» марти с. 2021 соати 14⁰⁰ дар ҷаласаи Шӯрои диссертатсионии 6D.KOA-016 дар назди Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С.Осимӣ бо суроғаи: 734042, ш. Душанбе, хиёбони ба номи академикҳо Раҷабовҳо, 10^А баргузор мегардад.
E-mail: dis.sia@mail.ru

Бо диссертатсия метавонед дар китобхона ва сайти Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С.Осимӣ шинос шавед, www.ttu.tj

Автореферат « ___ » _____ с. 2021 фиристонида шуд.

Котиби илмии
шӯрои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои техникӣ, дотсент

Боқиев Б.Р.

Мубрияти мавзуи тадқиқоти интихобишуда.

Аақтуалии тадқиқотро оид ба мавзӯи мазкур ба намуди якчанд ҳолатҳои зерин мухтасар ифода кардан мумкин аст:

- зарурияти зоҳир намудан ва истифодабарии таҷрибаи мусбии насли гузашта дар бартараф кардани шароитҳои махсуси табиатию иқлимӣ, zilzilaвӣ, заминӣ ва дигари минтақаҳои кӯҳии Осиёи Миёна, аз он ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- зарурияти самаранок истифодабарии маҳалли шаҳрӣ дар шароити манзараи кӯҳӣ бо заминҳои душвори тавсифӣ ва камчинии шадиди замин барои сохтмон;
- мавҷуд набудани сиёсати заминдорӣ оид ба сохтмони шаҳрҳо дар шароити манзараҳои кӯҳию доманакӯҳӣ;
- бетартиб сохтани шаҳрҳо дар нишебҳои доманакӯҳию кӯҳии маҳалҳои шаҳрӣ барои таъбиқи лоиҳаҳои экологиро оид ба ислоҳоти муҳити шаҳрӣ душвор мекунад, ки барои барқарор намудани онҳо маблағгузорию иловагӣ талаб карда мешавад;
- зарурияти ҳалли проблемаҳои ободонӣ ва кабудизоркунии шаҳрҳо ва ноҳияҳо барои таъмини сатҳи баланди ҳаёти аҳоли;
- зарурияти ниғаҳдорӣ ва тараққиёти унсурҳои табиатӣ бо роҳи кабудизоркунӣ ва ободонию фазои байниҳавлигӣ барои ташаккули меъмирию манзаравии ҳаловати муҳити шаҳрӣ;
- зарурияти пасисаркунии оқибатҳои манфии зуд шаҳришавӣ дар давлати аграрии анъанашавӣ бо мақсади ниғаҳдорию сарчашмаҳои табиатӣ дар минтақаҳои шаҳрӣ ва ғ.

Вазъияти душвори шаҳрсозии бисёр шаҳрҳои Тоҷикистон ва мавҷуд набудани тадқиқотҳои муайян дар соҳаи ободонию сарзамин ва ташкили муҳити мусоиди меъмирию манзаравӣ бо назардошти истифодабарии анъанаҳои халқӣ, асос барои интихоби мавзӯи мазкур шуд: “Ҳосиятҳои ташкили манзара ва ободонию ҳудуди шаҳрҳо дар шароитҳои махсуси Ҷумҳурии Тоҷикистон (анъанаҳо ва замонавӣ)”.

Омӯхтани масъалаҳои ҳалталаби интихоби мавзу.

Асоси тадқиқоти амалӣ ва назариявӣ шуданд, чӣ таҷрибаи таърихию меъмерӣ, ки дар соҳаи омӯзиши таърихи ободонию шаҳрҳои қадима ва асрҳои миёнагӣ дар шароити иқлими хушку гарми Осиёи Марказӣ, ҳамчунин муосир. Бо назардошти онҳо дар қори мазкур якчанд сарчашмаҳо истифода бурда шудаанд.

Аввалин сарчашмаи муҳим барои муаллифи тадқиқоти мазкур навиштаҷоти сарчашмаҳои асрҳои миёна ва пас аз асри миёнагии таърихчиён, сайёҳон, ҷуғрофон ва дигар тадқиқотчиёни ҷаҳони исломӣ шуданд (Ибн-Хауқал, Аҳмад Ибн Фадлан, Муҳаммад аль-Истаҳри, Ибн Баттут, Аҳмад аль-Муқаддас, Абӯ Райхон аль-Берунӣ, асримиёнагӣ олиму донишманди форсу тоҷик ва мутафаккир, Абу-ль-Касим ибн Хордодбех, ҷуғрофи мусулмонизрон наҷоди асрҳои IX-X, Имам аль-Байҳақӣ, (994-1066), таърихшиноси форс, саёҳатчӣ, Маҳмуд бен Эмир-Валӣ, шарқшиноси швейтсарӣ Адам Мец ва бисёр дигар муаллифон.

Дигар сарчашмаи азим барои тадқиқоти мазкур дар равиши муайянкунии таҷрибаи гузашта нашри даври шӯравӣ оид ба ташкил ва ободонии манзараҳои шаҳрҳои асримиёнагӣ, ва баъдтар ҷумҳурияҳои мустақили Осиёи миёна ва Қазоқистон (шарқшинос В.В.Бартольд, бостоншиносон А.М. Беленицкий, И.Б. Бентович, О.Г. Большаков, А.Анарбаев, У.Эшонкулов) ба ҳисоб мераванд. Маводи калонҳаҷм оид ба шаҳри алоҳида дар ҳудуди Тоҷикистон – Хӯҷанд дар китоби бостоншинос А.К. Мирбобоев “Меъроси таърихии Хӯҷанд” оварда шудааст. Маълумотҳои шавқовар дар бораи обёрии маҳалҳои зист дар ҳудуди ҳозираи Ўзбекистон асри XIX ва аввали асри XX, дар аксари нашрияҳо оварда шудаанд, инчунин дар китоби А. Қодиров “Маълумотҳо аз таърихи обёрии Ўзбекистон”, “Об ва одоб” ва ғ.

Аз таърихшиносони меъмор бояд В.А.Лавровро, В.Л.Воронина-ро, Г.А.Пугаченкова-ро, В.И.Кочедамова-ро, Д.А.Назиловро, Т.В.Шатская-ро, С.Н.Садыкова-ро номбар намуд. Ҳангоми рӯ овардан ба масъалаҳои муосири ташкил ва ободонии манзараҳо ва меъморӣ фазаи қасрии Осиёи Миёна, аз он ҷумла Тоҷикистонро метавон овардан тадқиқотҳои А.Н.Римша, В.М.Фирсанов, А.Э.Эсенов, Д.Аронин, Б.Саини ва корҳои мутахассисони пешбари соҳаи меъморӣ манзараҳо А.П.Вергунов, В.А.Горохов, Е.М.Микулин, Д.С.Лихачев, Э.Нееф, В.А. Нефедов ва ғ. номбар намуд.

Тадқиқотҳои аниқ дар соҳаи лоихакашии манзараҳои шаҳрӣ нисбатан кам ба назар мерасанд. Дар ин ҷо метавон танҳо тадқиқотҳои олими араб Абӯбакр Абдель Ҳалимро, тадқиқотчиёни ўзбек Л.А.Комилова-ро, М.С.Тӯхтахоҷаева-ро, олими қазоқ Н.Ж.Козбагарова-ро ва дигаронро метавон номбар намуд.

Таҳаввули назарияи асосҳои меъморӣ манзараҳо оид ба ташкил ва ободонии ҳудуди шаҳрҳо, объектҳои меъморӣ манзараҳо ва саъю кӯшиши навини тараққиёти эҷодиёти намуди мазкур аз объектҳои ҳудудӣ то шакли мавҷудияти табиати сунъӣ дар муҳити шаҳрӣ дар асоси корҳои А.Белкин, С.Чистяков, Л.Рубсов, В.Горохов, Ю.Хромов, А.В.Иконников ва дигарон таҳлил карда шудаанд.

Аз вазъи якҷоя амалкунӣ дар ҳудуди Осиёи Марказӣ барои тадқиқотҳои мазкур, корҳо оид ба объектҳои меъморӣ, манзараҳои бинокорӣ давлатҳои ҳамсарҳади Тоҷикистон мебошанд. Ба гурӯҳи мазкур тадқиқотҳои М.Булатов, Ш.Аскарров, Г.Пугаченкова, А.Уралов аз Ўзбекистон, Р.Муқсинов, Р.Муқсинова, Ю.Смирнов, Д.Омуралиев, Д.Воличенко аз Қирғизстон, инчунин корҳои Р.С.Муқимов оид ба таърих ва назарияи шаҳрсозии тоҷик ва А.А.Акбаров оид ба корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва лоихакашӣ дар соҳаи шаҳрдорӣ оид ба мавзӯи таалуқ доранд.

Бо вучуди он, ки мавзӯи интиҳоб кардашуда дар умум бунёдӣ (асосӣ) аст, он барои Тоҷикистон тадқиқ нашудааст, сарчашмаҳо мавҷуданд, ки масъалаҳои алоҳидаи ташкил ва ободонии манзараҳо ва меъморӣ шарҳҳои алоҳидаро баён мекунанд. Аз он ҷумла ба онҳо мо метавонем корҳои Л.Залеская, С.Ожегов, Ю.Хромов, Л.Фурсева, В.Курбатов, Л.Лунс ва дигаронро номбар кунем.

Ҳамин тавр, маълумотҳои дар боло баёншуда имконият медиҳанд, ки ба ин фикр боварӣ ҳосил кард, ки корҳо оид ба масъалаҳои ба шакли муайян даровардани манзараҳо ва меъморӣ-бадеии ободонии шаҳрҳо дар умум мавҷуд нестанд, ва тадқиқоти мазкур яке аз аввалин ҷустуҷӯи муайянкунии аз ҳама муҳим, дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, хусусияти лоиҳакашии манзара ва ободонии шаҳр ва гирду атрофи асосии он аст.

Мақсади кори диссертатсионӣ – дар асоси истифодабарии анъанаҳои гузашта базаи назариявии ташкил ва системаи берунаи меъморӣ – манзаравӣ оид ба ободоникунии шаҳрҳои Тоҷикистон дар шароити иқлими хушк гарм барои муҳайёкунии ҳаловати муҳити зисти одам бо назардошти талаботҳои муносири шаҳрсозӣ.

Масъалаҳои тадқиқот - мувофиқи мақсади тадқиқот муайян шуданд:

- дар асоси омӯзиши анъанаҳои таърихӣ-мадании объектҳои ташкилотҳои манзаравӣ, обистифодабарӣ, обёрӣ ва унсурҳои ободкунии шаҳрӣ сарфаҳм рафтани мақоми (роли) манзара дар шаҳрсозии қадим ва асримиёнагии Осиёи Марказӣ;

- муоинаи аслии объектҳои меъморӣ манзара дар шаҳрҳои калони таърихии Тоҷикистон (дар Хӯҷанд, Исфара, Панҷакент, Конибодом, Бохтар, Кӯлоб), ки дар давраи аз солҳои 2000 то 2017 гузаронида шудаанд;

- ҷамъбасти таҷрибаҳои муносири минтақавӣ, Осиёи Марказӣ ба шакли муайян даровардани меъморӣ манзара дар шароитҳои махсуси табиатию иқлимӣ ва манзаравӣ;

- такмилдиҳии асосҳои назариявии меъморӣ манзаравӣ ташкил ва ободкунӣ ҳудудҳои маҳаллаҳои шаҳрӣ;

- нишон додани шартҳо ва сабабҳои минтақаҳои табиӣ ва иқлимӣ, ки барои ба шакли муайян даровардани ташкили меъморӣ манзаравӣ дар манзили истиқоматӣ ва қабули ободонии гирду атроф таъсир мерасонад;

- муайян намудани принципҳои ободонии гирду атрофи фазои маҳалҳо дар структураи гуногуни сатҳи ташкили он.

Объекти тадқиқот гирду атрофи ҳавлиҳо мебошанд, ки ҳамчун камшоёнаи анъанавӣ сохта шудаанд, инчунин иморатҳои баландошёнаи ҳозиразамон, ки дар шароити иқлими гарму хушк ва манзараи шаҳрӣ барпо карда шудаанд.

Мавзӯи тадқиқот–ташкил ва ободкунӣ меъморӣ манзаравӣ ҳудудҳои маҳаллаҳои шаҳрӣ дар асоси ба назаргирии анъанаҳои маҳаллӣ, ба шакли муайян даровардани хусусиятҳои минтақавӣ ва мақсади тараққиёти манзара ва ободонии ҳудудҳои шаҳрӣ дар шароити иқлими гарму хушк ва релефи душвор дар ҳудуди Тоҷикистон.

Сарзаминҳои ҳудудии тадқиқот дар ҳудуди муносири Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудаанд, ки дар соли 1924 муайян ва соли 1991 қабул карда шудааст, пас аз истиқлолияти давлати тоҷикон. Ҳангоми омӯзиши таърихи масъалаҳои ҳудудии тадқиқот дар доираи ба шакли муайян даровардани ҳалқи тоҷик васеъ мешавад, ки онҳо дар давраи давлати Сомониён аз ҳудуди ҳозиразамон хеле баромада буданд.

Тадқиқотҳои таърихӣ аз давраи қадим, аввалҳои асри миёна ва то саршавии асри XXI бо таъкиди давраи давлати шӯравӣ маҳдуд карда мешаванд

Навгонии илмӣ кор.

- Бори аввал принципҳои шаҳрсозии тағирдиҳӣ ва ба шакли муайян доравардани манзараҳои шаҳрӣ дар шароити иқлими хушқу гарми Ҷумҳурии Тоҷикистон дида баромада ва муайян карда шудаанд.
- Қонуниятҳои таъғири манзараҳои мавҷуд будаи шаҳрҳо дар рафти тараққиёти онҳо муайян карда шудаанд.
- Мақом ва ҷойи қабули об дар ташаккули манзараҳо ва экологияи шаҳрҳои Тоҷикистон муайян карда шуданд.
- Мафҳуми таърихӣ тақсмоти ҳудудҳои обӣ ва кабутизоркунии ҳудудҳои шаҳрҳо нишон дода шуданд.
- Пешниҳоди диди муаллиф оид ба лоиҳакашии манзараҳои шаҳр, композитсияи (таркиби) меъморӣ манзараҳои маълумотҳои аввал дар бораи манзараи шаҳр дар умум ва ҳудудҳои алоҳидагон, аз он ҷумла;
- меъёри имконпазири манзараҳои пешниҳод карда шудааст, ки имконияти баробаркунии таносуби унсурҳои пешбарӣ манзараро барои ба даст овардани шароитҳои лозимаи ҳузуру ҳаловати муҳити ҳудудҳои шаҳрро ба вуҷуд меоварад.

Мазмуни назариявӣ ва амалии кор.

Тадқиқоти гузаронидашуда имконият медиҳад, ки ба лоиҳакашон чанде аз ҷорабиниҳои илмӣ асоснок кардашударо оид ба тақвим додан ва аз нав ташкил намудани манзараҳои шаҳрҳо дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда шавад.

Натиҷаҳои тадқиқотҳоро метавон ҳангоми танзими саволҳои лоиҳакашӣ оид ба истифодабарии об ва кабудизоркунии ҳудуди шаҳр дар марҳилаи плани генералӣ ҳангоми таҷдид ва сохтмони асосӣ истифода бурда мешавад, инчунин ҳангоми ташкил кардани манзараҳои алоҳида дар шаҳрҳо ва маҳали аҳолинишини ҷумҳурӣ. Натиҷаҳои корро ҳангоми ҳалли масъалаҳои мазкури лоиҳакашӣ дар деҳот ва дигар маҳалҳои иқлимашон гарму хушқ истифода бурдан мумкин аст.

Усули тадқиқот дар маҷмӯъ дар асоси ҳуҷҷатҳои барномавии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз он ҷумла Кумитаи сохтмон ва меъморӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шудааст, аз ҷамъбасти ва омӯзиши таҷриба ба назария ва моделсозии графикӣ, аз он гузаштан ба коркарди тавсияи амалӣ.

Дар маҷмӯъ таҳлил ва муқоисаи шартҳои гуногун, ки барои ба шакли муайян даровардани манзара таъсир мерасонад, омӯзиши маводҳои китобӣ, иконографӣ, меъёрӣ, лоиҳавӣ ва ғ., инчунин муоинаҳои аслии имконият доданд, ки манзараҳои шаҳрҳои калони Тоҷикистон беҳтар кунанд. Саҳеҳии (дурустии) ҳолатҳои кор аз тарафи муаллиф ҳангоми иҷрои лоиҳаҳои воқеӣ, лоиҳаҳои таҷрибавӣ дар Бюрои конструктории донишҷӯёну устодони Донишгоҳи техникӣ ва ҳангоми роҳбарӣ ба лоиҳаҳои дипломӣ санҷида шудаанд. Инчунин усули тадқиқот дар маҷмӯъ ва таҳлили системавии

анъанаҳои манзараҳои таърихию меъмории ташкил ва ободонии шаҳрҳои қадим дар ҳудуди Тоҷикистон асос ёфтааст.

Саҳми шахсии унвонҷӯӣ аз гузоштани мақсад, коркарди барнома ва усули тадқиқот, чамъ намудани мавод бевосита дар объектҳои тадқиқотӣ, таҳлили маълумотҳои ба даст овардашуда, тавсияи мавқеъ ва ҳулосаҳо иборат аст. Давраи кори умумӣ оид ба омӯзиши проблемаи мазкур – аз соли 1988 то соли 2018 мебошад.

Тасвибияти корҳо. Қисматҳои асосӣ ва ҳолатҳои рисола дар 14 конференсияҳои илмӣ-техникии ДТТ ба номи академик М.С.Осимӣ солҳои 1988-2018, дар конференсияҳои сатҳашон гуногун оид ба проблемаҳои лоиҳакашии тарақиёти шаҳрҳо ва проблемаҳои шаҳрсозӣ дар шароити иқлими гарми Тоҷикистон, дар конференсияҳои илмӣ-техникии Кумитаи сохтмон ва меъмории назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 1983-90 баррасӣ шудаанд. Аз рӯи маводҳои рисола 23 кори илмӣ, аз он ҷумла 3 мақола дар нашрияҳои аз ҷониби КОА Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин 1 монография ва 2-то кори методӣ нашр гардиданд.

Натиҷаҳои асосии тадқиқотҳо дар коркарди лоиҳаҳои зерин дохил шуданд: коркарди лоиҳаи минтақаи саноатӣ дар деҳоти Хумдон барои сохтмони роҳи автомобилгард дар минтақаи ғарқкунии обанбори НОБ-и Роғун; ташкилоти манзаравии ҳудуди боғи “Пойтахт-80”; лоиҳаи ободонии соҳилӣ аз бозори «Султони Кабир» то маҳалли навбунёди 46 ш. Душанбе;

Ҳолатҳои алоҳида ва тавсияҳои рисола дар барномаҳои курси лексияҳои “Меъмории манзаравӣ” ва “Ободонии муҳандисии ҳудудҳои шаҳрӣ” барои ихтисосҳои 6901-09 – Зебосозии (Дизайни) ҳудуди меъморӣ ворид карда шудаанд, дар лоиҳаи дипломии ДТТ ба номи академик М.С.Осимӣ чорӣ карда шуданд. Тавсияҳо оид ба лоиҳакашии манзараҳои шаҳрҳо дар шароити тафсонӣ хушк дар таҷрибаи лоиҳакашии лоиҳаҳо ва ПТИ пажӯҳишгоҳҳои «Таджикгипротрансстрой», «Шахрофар», «Таджикгипросельхозстрой» ва ғ. чорӣ карда шудаанд.

Муқарароти асосие, ки барои ҷимоя пешниҳод шудаанд:

- мутобиқат ба қонунҳои инкишофёбии манзараи шаҳрҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- мафҳумҳо оид ба банақшаگیرӣ ва ташкили ҳаҷмию фазогии унсурҳои асосии манзара ва ободонӣ дар ҳудуди шаҳр, аз он ҷумла минтақаи зистӣ (саҳни ҳавлигӣ) дар шароитҳои саҳти табиӣ Тоҷикистон;
- натиҷаҳои назарияи макеткунии (амсиласозӣ) ташкили манзараи ҳудуди шаҳрҳои давлатҳои Осиёи Марказӣ;
- тавсияҳо оид ба лоиҳакашии манзараҳо ва ободикунӣ барои шаҳрҳои калони Тоҷикистон.

Таркиб ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз як ҷилд иборат аст. Ҷилд аз 153 саҳифаҳо дар бар мегирад, ки дар он муқаддима, се боб, 203 расмҳо дар дохили ҷадвалҳои тасвиршуда ва алоҳида, ҳулосаҳо ва чамъбаст, рӯйхати библиографияҳои истифодашуда дар 247 адад номгӯӣ ва феҳристи тасвирҳо, инчунин аз ҷаҳор замима иборат мебошанд.

МАЗМУНИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддима мубрамияти мавзӯи мазкур ошкор карда шуда, дараҷаи омӯзиши баррасишуда ба роҳ монда шудааст, мақсад ва ҳадафҳои таҳқиқот, навгониҳо ва арзёбии он, усулҳои татбиқшавандаи ин рисола таҳия ва пешниҳод гардидааст, инчунин саҳми шахсии муаллиф дар тадқиқот муайян карда шуданд.

Боби I “СИСТЕМАИ ТАШКИЛИ МАНЗАРА ВА ОБОДИКУНИИ ШАҲРҲО ВА МАҲАЛЛАҲОИ АҲОЛИНИШИНИ ҲУДУДИ ТОҶИКИСТОН ДАР ЗАМОНИ ҚАДИМ ВА АСРИ МИЁНА” аз се параграф (банд) ва хулосаҳои боб иборатанд.

1.1. Шартҳои тараққиёти меъмории манзаравӣ дар ҳудуди таърихии Тоҷикистон. Водии як қисми Тоҷикистон бо режими ҳарорати субтропикӣ фарқ мекунад, ва иқлими он бо хушксолии ногаҳонӣ ва камабрӣ тавсиф меёбад. Минтақаҳои алоҳидаи Тоҷикистон аз рӯи мавқеи ҷуғрофӣ, хусусиятҳои релефӣ, иқлим, яқояшавии минтақаҳои баланди табиатӣ аз якдигар бисёр ҷудо шудаанд. Бинобар ин тамоми ҳудуди ҷумҳурӣ ба 5 минтақаҳои табиӣ ҷуғрофӣ ҷудо мешаванд, ки дар умум бо ҳудудҳои таърихӣ-маданӣ ва меъморий-бадеӣ ва бо мактабҳои худии фарқкунанда мувофиқат менамоянд.

Дар фасл муфассал ислоҳоти манзаравии муҳити одам дар замонҳои қадим ва асри миёна оварда шудаанд. Дар охири асри XVII – нимаи аввали асри XVIII дар Осиёи Миёна бӯҳрони сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба вучуд меояд. Қатъи назар аз пастравии умумӣ дар соҳаи сохтмон, дар шаҳрҳои хурд ва музофотҳои марказӣ– Ҳўҷанд, Уротеппа (Истаравшан), Панҷакент, Ҳисор, Кўлоб ва дигар шаҳрҳо, қатъи назар аз зиддиятҳои дохилӣ, фаъолияти сохтмонӣ давом меёбад.

Сиёсати мустамликадорӣ Руссияи подшоҳӣ дар нимаи дуйуми асри XIX, ба вайроншавӣ ва муфлисшавии аҳолии Осиёи Миёна, аз он ҷумла Бухорои Шарқӣ оварда расонд.

Ҳамин тавр, тараққиёти анъанавии меъморию сохтмонӣ дар ҳудуди таърихии Тоҷикистон решаҳои қадимаи бисёр истеҳсолотро нишон медиҳад, ки дар навбати худ, гувоҳи маданияти баланди аҷдодон ва худии тоҷикон мебошад.

1.2. Ташкили манзаравии ҳудуди шаҳрӣ ва деҳот дар қадим. Анъанаҳои қадимаи шаҳрсозӣ ва манзаравии ташкили шаҳрҳои атиқа дар натиҷаи давомоти анъанаҳо расидан осонтар мешавад дар муҳити меъморию бадеии асримеёнагӣ. Яке аз онҳо рисолаи ҳиндугии «Милинда-паньха» мебошад, ки дар асри I то милод– асри II мелодӣ, «Артхашастра», асрҳои III-IV эраи мо, аз он ҷо дар Осиёи миёна санъати меъмории маҳаллии шаҳрсозӣ маълумот пурра карда мешавад.

Аз дигар рисолаи ҳиндугии «Падатадитак» меъморию шаҳрҳои Осиёи Миёна анъанаҳоро ташкил мекунад, ки ҷӣ тавр маркази шаҳр бояд шавад.

Дар чунин анъанаҳо дар миёнаи асри VI дар ҳудуди таърихии Тоҷикистон Истаравшан, Хучанд, Пенджикент, Хуттал, Қубодиён, Буттам ва ғ. фарқ мекарданд.

1.3. Ташкили манзараҳо дар ҳудуди таърихии Тоҷикистон дар асрҳои миёна ва Замони ҳозира. Меъморӣ Мовароунаҳр ва Тохаристон алақай то вақти забти арабҳо (асрҳои V-VII) дар асоси давомоти усулҳои меъморӣ бадеӣ, тавонистанд анъанаҳои синтези меъморӣ, рассомӣ ва ҳайкалтароширо ниғаҳ доранд, ки меъморӣ чунин мулкро нишон медиҳад, ба монанди Вахш, Чаганиан, Хуттал, Қубодиён, Суман ва ғ., ки барои пайдоиши маҳалҳои мустаҳкам кардашуда ва қалъаҳою ҳавлиҳои заминдорон мусоидат намуд. Меъморӣ манзараи он давра бо шаҳрчаҳо, хоҷагиҳои деҳот, қалъаҳои феодалон нишон дода шудаанд, ки ба онҳо Қалъаи Кахкаҳаи I дар ноҳияи Шаҳристони вилояти Суғд, сокинони кӯҳии Гардани Ҳисор дар водии кӯҳии Зарафшон, Чилхучра, қалъа дар кӯҳи Муғ, Балаликтеппа ва ғ. мисол шуда метавонанд.

Меъмори давраи ҳукмронии арабҳо (асрҳои VII-IX) дар Осиёи Марказӣ, аз он ҷумла дар Осиёи Миёна тавсифи раққунӣ аз синтези санъат, ки пештар дар тамоми ҳудудҳо паҳн гардиданд. Дар асрҳои IX-X империяи Сомониён ташкил ёфт, ки далаати аввалини тоҷикон дар солҳои 819-999 ба ҳисоб меравад. Ба давлати бузурги Сомониён аксари ҳудуди Осиёи Миёна дохил буд, ки Тоҷикистони ҳозира 5%-и ҳудуди ҳозираи давлатиро ташкил медиҳад. Дар муддати якуним аср дар давлати Сомониён дар маркази он Бухоро меъморӣ тарақиёти азим ёфт, аз он ҷумла дар манзаравӣ.

Дар фасли сейуми боби якум санъати обёрӣ ва санъати истифодабарии об дида баромада мешавад, барои тараққиёти санъати боғию чорбоғӣ ва меъморӣ манзаравӣ дар охири асри X-аввали асри XI. Қабули анъанаҳои гузашта имконияти ниғаҳ доштан ва то ба замони ҳозира оварда расонидани бисёр усулҳои тарақипарвари истифодаи об дар ҳаёт.

Барои мисол дар рисола аз ҳама боғҳои маълуми Самарқанд, Ҳирот, Кобул дида шуданд. Ҳамаи ин боғҳо ва чорбоғҳо дар натиҷаи нақшаи пешакӣ дар натиҷаи қоидаҳои тақсимкунии боғу чорбоғҳо тайёр карда шуданд. Қоидаи банақшагирии чорбоғ дар рисолаи деҳқонии «Иршад аз-Зараъа» оварда шудаанд, ки дар Ҳирот тартиб дода шудааст. Дар он пешрафти маданияти меъморӣ ва сохтмони боғу чорбоғи асри XV синтез карда шуданд. Дар оянда ин анъанаҳо дар меъморӣ халқии асри XIX-аввали асри XX тараққӣ меёбанд.

Дар анҷоми боб хулосаҳои кӯтоҳ тасвир ёфтанд.

Боби II “ТАШКИЛИ МАНЗАРА ВА ОБОДОНИИ ҲУДУДИ ШАҲРҲО ДАР МЕЪМОРИИ ШАҲРҲОИ ТОҶИКИСТОНИ СОВЕТӢ (солҳои 1924-1991)” дар чор параграф кушода мешавад.

2.1. Шароит ва давраҳои ташаккулёбӣ ва тарақиёти манзараи меъморӣ Тоҷикистон дар солҳои 1924-1991. Меъморӣ ва санъати манзаравӣ дар умум дар ҳудуди Тоҷикистон (ва ин дар умум Бухорои Шарқӣ) пас аз инқилоби Октябр дар Петроград боз чанд вақти дигар дар

ҳолати чанин буд. Сохтмон хусусияти маҳдудкардашуда дошт, ки чавобгӯи савдогарон, дӯкандорон, саноатчиён ё шахсони алоҳида буд. Ва танҳо, аз солҳои 20-уми асри XX сар карда, дар меъморӣ даврае фаро мерасад, ки бо сохтмони сохти ҷамъияти нав – ҷамъияти сотсиалистӣ вобаста аст. Дар умум, барои тараққиёти тамоми меъмории советӣ, аз он ҷумла манзаравӣ, дар ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна, аз он ҷумла Тоҷикистон ба ғайр аз мустамликаҳои тореволюционӣ боз ба чор давра ҷудо мешаванд, ки онҳо дар умум бо марҳалаҳои тараққиёти меъмории советӣ рост меояд. Дар натиҷаи тақсимои миллию ҳудудии ҷумҳурии Туркистон, ки соли 1924 гузаронида шуда буд, ки дар ҳаёти навташкилкардашудаи ҶАСС Тоҷикистон аз ҳама беназорат, оқибмонда ва дурдасти қанори ҷумҳуриҳои Бухоро ва Туркистон ҳамроҳ карда шуда буданд. Бинобар ин тараққиёти меъморӣ дар Тоҷикистони Советӣ бо дермонии қалон нисбат ба ҷумҳуриҳои гирду атроф, алалхусус нисбат ба Ёзбекистон, ки ба давраҳои махсуси меъморӣ ва санъати манзаравӣ дар Тоҷикистон оварда расонд.

2.2. Давраи тореволюция ва марҳилаи саршавии тараққиёти меъмории манзаравии Тоҷикистон (солҳои 1920-1930). Давраи тореволюционӣ дар рисола дар таҳлили санъати боғу чорбоғӣ аз қадим шаҳрҳои Бухоро (қасри берун аз шаҳрии маҷмааи Ситораи Моҳи Хосса, ки аз тарафи Усто Ҳоҷӣ Ҳофиз бо иштироки Усто Ширин Муродов, инчунин ороишгари тоҷик — Ҳасанҷон, Абдурахим Ҳаётов, Абдул Ғафур ва дигарон) ва Самарқанд (боғи гулгашти донишгоҳ ё Абрамовский, ки дар охири асри XIX аз тарафи генерал-губернатор К.П. Кауфман, бо кабутизоркунӣ муҳандиси ҳарбӣ, топограф ва ирригатор А.Н. Черневский машғул буд) асос ёфтааст. Дар шаҳрҳои қадими Тоҷикистон таъсири якумини ҳамроҳшавӣ ба Руссия дар Уротеппа, Хӯҷанд, Панҷакент, Исфара маълум буд, ки дар он ҷойҳо маҳалҳои русӣ, корхонаҳои давлатӣ сохта мешуданд, корҳои ободонӣ бурда мешуданд, боғу гулгаштҳо ташкил мешуданд.

Дар рисола муфассалтар шаҳрҳои Хучанду Уротеппа дида баромада мешаванд, ки чорабиниҳои маъмурияти русӣ оид ба дигаргунсозии қисмҳои русӣ маълум аст.

Аз соли 1924 сар карда, ба Тоҷикистон мутахассисон (сохтмончиён, меъморон, муҳандис-ҷӯянда ва ғ.) аз шаҳрҳои марказии СССР омаданд. Аз он ҷумла яке аз аввалинҳо шуда дар соли 1925 П.И. Ваулин и С.В. Кутин ба Душанбе омаданд, ки нақши хеле қалон дар меъморӣ гузоштанд.

2.3. Давраи дуйуми ташаккули меъмории Тоҷикистон (солҳои 1930-1950) тақрибан давраи 25 солагиро дар бар мегирад, дар дохил ба даҳсолаҳои тоҷангӣ ва пас аз ҷангӣ (солҳои 1930 ва даҳсолаи пас аз ҷангӣ). Таъғиротҳои асосӣ дар дигаргуни манзаравии фазои кушод (майдонҳо, боғҳо, гулгаштҳо ва ғ.) дар пойтахт шаҳри Душанбе рӯй доданд (дар солҳои 30-50-ум дар Сталинобод), дар оянда ба дигар шаҳрҳои Тоҷикистон гузаштанд. Алақай дар ин давра дар лоиҳаи аввалини тарҳкашии шаҳри Душанбе тағиротҳои асоси манзаравӣ дар соҳили чапи шаҳр гузошта шуда буданд, бо

роҳи сохтани боғҳо, гулгаштҳо ва кабудизоркунии оазисҳо байни маҳалҳои аҳолинишин, ва баъзан дар дохили маҳалҳо. Тири марказии шаҳр, ки тарҳи такроркардаи соҳили чапи баланд буд, кӯчаи марказӣ ба номи В.И.Ленин гузошта шуд. Дар рисола муфассал хуҷчати шаҳрсозии “Лоихаи кулли таҳрезии Сталинобод” таҳлил карда шудааст, ки барои 170 ҳазор истиқоматкунандагон, аз он ҷумла ансамбл ва маҷмааи меъморию манзаравии алоҳида (Боғи маданияи истироҳатии шаҳрӣ, Боғи ҷавонон бо кӯли Комсомол, Боғи ботаникии АИ ҶТ, Боғи кӯдаконаи шаҳрӣ, кӯчабоғ дар хиёбони ба номи академикҳо Рачабовҳо, хиёбони ба номи В.В.Куйбышев, гулгашти “Бӯстон”, маҷмааи институти Давлатии тарбияи ҷисмонӣ ва ғ.)

Дар миёнаҳои солҳои 30-уми асри гузашта дар меъмории Тоҷикистон услуби самти меъмории аз одӣ ва саҳеҳии шакли меъмории ба меъмории тасвири монументалӣ ва классицистизми бардурӯғ бо сабабҳои синтезҳои классицистии он тағир ёфтанд. Дар Душанбе, ки чун оина тамоми рафти сиёсати меъмории Тоҷикистон инъикос ёбад, бо мисолҳои самти меъмории классицистизми бардурӯғ бинои идоракунии ВКД Тоҷикистон, Комиссариати корҳои хориҷӣ, таваллудхона, беморхонаи бачагона, Комиссариати саноат ва ғ. шуданд.

Дар даҳсолаи пас аз ҷанг дар меъмории корҳои сохтмони фарохмикёс оид ба сохтани иншоотҳои меъмории сар мешавад бо ҳамроҳ намудан ба он услуби классицистӣ бо рӯй овардан ба меъроси миллӣ. Ба мисоли Душанбе сохтмонҳои калон дар дигар шаҳрҳо ва ноҳияҳои Тоҷикистон бурда мешаванд, ки меъмории нави Хӯҷанд, Кулоб, Кӯрғонтеппа (ҳоло Бохтар) ва ғ. ташкил карда мешавад. Дар рисола қасри маданияти колхозии ба номи С. Урунхоҷаев дар баландии Арбоб дар ҷанубу шарқӣ аз Хӯҷанд таҳлил карда шудаанд, ки мисоли аввалин дар Тоҷикистони шӯравӣ барои аз нав ташкил намудани манзара дар ҳудуди калон (муаллифони лоиха Х.А. Юлдошев ва гурӯҳи меъморони ленинградӣ, Э.Ф. Иҷаджик, ангораҳои нақшу нигор дар интерерҳо С.Е. Захаров (1954-1957)) мебошанд.

Дар натиҷаи тараққиёти усулҳои саноатии сохтмонӣ дар миёнаҳои солҳои 50-уми асри ХХ зиддиятҳо байни шаклҳои пластикии меъмории ва инкишофи илмию техникӣ дар сохтмон пайдо шуданд. 4 ноябри соли 1955 ҚМ ПК ИС ва Совети Вазирони СССР қарори махсусро дар бораи “Оид ба бартараф намудани исрофкори дар лоихақашӣ ва сохтмон” қабул намуданд, ки ба равияи эҷодии меъмории шӯравӣ, аз он ҷумла ба Тоҷикистон таъсири ҳудро расонд. Бинобар ин, дар рисола якҷанд объектҳои меъмории манзаравӣ дар Хӯҷандро дида баромада мешаванд.

2.4. Давраи ҷоруми ташаккули эҷодии меъмории Тоҷикистон (солҳои 1970 аввалҳои солҳои 90-ум) шартан ба се давра тақсим мешаванд: якум - охири солҳои 1950-ум ва тамоми солҳои 60-ум; дуюм - аз охири солҳои 60-ум ва қариб тамоми солҳои 70-ум, ва дар охир давраи сейум - солҳои 80-ум ва аввали солҳои 90-умро дар бар мегирад. Дар рисола муфассал ва танқидан гирифтори таҳлили чунин объектҳои манзараҳои меъмории дар шаҳри Душанбе мекунад, ба монанди маҷмааи ёдгории

меъморию ҳайкалтарошӣ дар боғи сартеппаи Ғалаба, ташкили манзараи кушоди фазогии мучассамаи Ғалаба дар майдони ҳамном (ҳоло майдони ба номи Сипар), ансамбли боғии ба номи С.Айнӣ, Боғи ёдгории Лучоб бо иншооти санги мазори шоири халқии Тоҷикистон Мирзо Турсунзода, таҷдиди боғи шаҳрӣ, “Боғи Рӯдакӣ” ва дигар ансамблҳои боғу чорбоғҳо. Дар Хоруғ, маркази маъмурии ВХБК, боғи ботаникии Помир ба номи А.В. Гурский, боғи шаҳрӣ дар минтақаи Кулоб, яке аз ҷойҳои тамошобоби солҳои 80-уми асри XX боғи ёдгории шӯриши Восеъ дар Балҷувон таҳлил карда мешавад. Дар ҳуди Кӯлоб объекти боғи Ботаникии Академияи илмҳои Тоҷикистон, ки соли 1985 гузошта шуд, боғи Ғалаба таҳлил карда шуданд.

Дар анҷоми боби дуюм хулосаҳои кӯтоҳ тасвир ёфтанд.

Боби III “ПРИНЦИПҲОИ АСОСИИ ЛОИҲАКАШИИ ТАШКИЛ ВА ОБОДОНИИ МАНЗАРАВИИ ШАҲРҲО ДАР ШАРОИТИ МАХСУСИ ТОҶИКИСТОН” аз чор параграф иборат аст, ки пай дар пай ташкил ва ободонию манзаравию шаҳрҳо, ҳамчун тарақии таърихӣ, инчунин дар таҷрибаи лоиҳакашии муосир, ободонӣ ва ташкили принципҳои ташкили обёрӣ ва кабудизоркунӣ дар шароити иқлими гарм кушода мешавад.

3.1. Қонуниятҳои, ки ба таърири ташкил ва ободонию манзаравӣ дар тараққиёти таърихӣ шаҳрҳо таъсир мерасонад. Дар параграф нақши об ва чашмаҳои обӣ дар тараққиёти таърихӣ шаҳрҳои қадим дар ҳудуди Тоҷикистон - Хӯҷанд - Ленинобод, Душанбе - Сталинобод, Уротеппа - Истаравшан, Панҷакент, Исфара, Конибодом, инчунин шаҳрҳои намоёни тоҷикзабони Осиёи Миёна - Самарқанд, Бухоро, Қаршӣ, Шаҳрисабз ва ғ. пай дар пай дида баромада мешаванд. Қайд карда мешавад, ки шаҳри Хӯҷанд то ба ҳуди миёнаи асри XX бо оби даҳ каналҳои обёрикунанда таъмин шуда буд, аз он ҷумла каналҳои Қозӣ, Мазор, Кӯрхона, Раззоқ, Масчиди Савр ва ғ., ки онҳо оби дарёи кӯҳии Тақобро мекашонданд. Ин каналҳои магистралӣ зиёда аз 800-то об-ҷӯйҳоро равона карданд. Зиёда ба замми он, дертар аз асри миёнагии Хӯҷанд зиёда аз 200 гузарҳои дорои ҳавзҳои ҷамъиятӣ мавҷуд буданд, ки дар соҳилшон, ҷун қоида ҷойхонаҳо ҷойгир буданд. Сатҳи калони ҳавзҳо имконият медоданд, ки барои нишастагони катҳои ҷӯбини ҷойхона дар зери дарахтони анбӯҳ микроиқлими махсус ташкил диҳад.

Дар Душанбе солҳои ҷанги шаҳрвандӣ системаи обёрӣ ба пуррагӣ таназзул ёфт барои мавҷуд набудани назорати лозима, инчунин дар натиҷаи мурури замон ва обҳо зарар расонидани деворҳои ҷӯйборҳо. Бинобар ин дар Душанбе ва дигар шаҳрҳо дар ҳудуди Тоҷикистон тавсифҳои функционалӣ, микроиқлимӣ ва эстетикӣ манзараҳои шаҳрӣ паст мешуданд, ҳолати экологии муҳит бадтар мешуд. Ба воситаи ҷӯйборҳо ва ҳавзҳо касалиҳои сирояткунанда паҳн мешуданд.

Танҳо дар охири солҳои 1940 ва аввали солҳои 50-ум, пас аз барқарор намудани давлатдорӣ дар Хӯҷанд, Уротеппа, Конибодом, Исфара корҳои амалӣ оид ба таҷдиди шаҳрҳо оғоз гардиданд. Ҳамин тавр дар Хӯҷанд мувофиқи нақшаи генералии тасдиқ намудаи давраи тоҷангии Ленинобод (муаллифи лоиҳа

В.Г. Веселовский), корҳо оид ба ободонии шаҳр оғоз ёфтанд, аз он ҷумла гузаронидани хати оби шаҳрӣ. Дар натиҷа кӯчаҳои марказии чапи соҳили асфалтпӯш карда, пиёдароҳа сохта шуданд. Барои ободонӣ, кабудизоркунӣ ва васеъкунии Боғи маданият ва истироҳат, гулгаштҳо, кӯчаҳо аз ҳисоби буҷаи шаҳрӣ маблағҳои калон ҷудо карда шуда буданд.

Солҳои тӯлонӣ барои бошандагони Душанбе манбаи асосии обтаъминкунӣ Варзоб ба ҳисоб мерафт. То солҳои 20-уми асри XX дар Душанбе яке аз касбҳои маъмул касби машкобчӣ-обкашон ба ҳисоб мерафт. Чунки об дар шаҳр намерасид, шӯбаи хоҷагии коммуналии шаҳрӣ соли 1927 нақлиёти обкашон (ду бочка) барои таъмини аҳоли бо обро ташкил намуд. Сипас дар бораи сохтмони хати оби муваққатӣ қарор қабул карда шуд, ки 1 январи соли 1931 (қарори шӯърои шаҳрӣ “Дар бораи хати об” аз 21 юни соли 1930) ба кор шурӯъ намуд, ки ба он об ба воситаи насосҳои барқӣ дода мешуд.

Сипас нишондиҳандаҳо дар бораи шаҳрҳои ҳозиразамон оварда мешаванд, ки миқдорашон аз ҳисоби сохтмонҳои нав зиёд шуданд. Вале то ҳол нарасидани об дар тамоми шаҳрҳои ҷумҳурӣ ҳис карда мешаванд. Нишондиҳандаҳои пасти обёрӣ ва кабудизоркунӣ дар шаҳрҳои Ёвон, Данғара, Кӯлоб, Бохтар дар бораи оқибмонии нишондиҳандаҳои аслии кабудизоркунӣ аз меъёр шаҳодат медиҳанд. Нишондиҳандаҳои аслии обёрикунӣ шаҳрҳои ҷумҳурӣ ҳатто пастар нисбат ба солҳои пештар, ки дар бораи сатҳи пасти кабудизоркунӣ дар ҷумҳурӣ шаҳодат медиҳад. Чунин ҳолат суханпардозона дар бораи ҳолати бади обёрӣ ва кабудизоркунии шаҳрҳои ҷумҳурӣ гуфта мешавад, ки коркарди тавсияҳо ва пешниҳодҳои лоиҳавиро оид ба беҳтар намудани ҳолати кунунӣ талаб мекунад, алалхусус оид ба шаҳри Душанбе.

3.2. Омилҳои табиӣ ва инсонсохтӣ (антропогенӣ) дар ташкил намудани манзараҳои ҳудуди шаҳрӣ. Дар якҷоягӣ бо коркарди пешниҳоди лоиҳавӣ оид ба кабудизоркунии шаҳрҳои таърихии Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯшиши фаъолкунии кабудизоркунии шаҳрҳои нав, ки дар базаи тарақиёфтаи як замоне ба вучуд омада ё боз аз худкунии заминҳо. Инак, барои таҷдиди таркиби лоиҳасозии Хӯҷанд аз тарафи пажӯҳишгоҳи “Худжандгипрострой” ташкили системаи кабудизоркунии “шуоъгӣ” пешниҳод карда шуд, ки ҳангоми сифатан мусбии мунтазам тақсимкунии минтақаи кабудизоркунӣ дар таркиби лоиҳакашии шаҳр ба мақсад мувофиқ мерасад бо робитаи дутарафа дар системаи обёрӣ. Ғайр аз он, қушодашавии ҳудудҳои соҳили чапи шаҳри “кӯҳна” дар самти шимол, ба роҳҳои оби Сирдарё, ҷӣ хеле кӣ ба мо тасаввур меёбад, бисёртар фоиданок мебошад. Баъд нишондиҳандаҳои корҳои илмӣ оид ба мавзӯи “Тадқиқоти омилҳои экологӣ ҳангоми ташкил ва тараққиёти меъморӣ саноати Тоҷикистон” (дар мисоли шаҳри Хӯҷанд) оварда мешаванд.

Дар таҷрибаи мусбии лоиҳакашии шаҳрҳои нави Ёвон, Норақ, Данғара, Ҳисор, Турсунзода кӯшиши ворид намудани системаи обёрӣ ва кабудизоркунӣ дар таркиби лоиҳакашии ин шаҳрҳо мебошад. Масалан, дар лоиҳаи кабудизоркунии Турсунзода ташкили омехта кардани системаи “хаттӣ –

ядроғӣ"-и кабудизоркунӣ дида мешавад. Вале обёрии шаҳр бо истифодаи танҳо чараёни об маҳдуд карда мешавад, ки ҳамчун тири лоиҳавӣ дар таркиби сохтмони шаҳр хизмат менамояд. Диаметри кабуд дар қад қади равиши об бо системаи ядроғии кабудизоркунӣ танҳо дар қисми шимолии шаҳр пурра мекунад, дар он замон дар қисми ҷанубӣ минтақаҳои кабудизор мавҷуд набуданд.

Дар нақшаи кабудизоркунии Данғара, ки дар аз худ кардани минтақаи даштии ноҳияи ҷанубӣ, сохтани якчанд боғҳои калон дар ихотаи оазисҳои кабудизори хурд дар таркиби маҳаллаҳо ба назар гирифта мешаванд. Ташкили системаи кабудизоркунӣ дар шаҳр дар умум бо сохтани обанборҳои алоҳида асос меёбад, ки аз обанбори Норақ бо об таъмин мекунад.

Сипас таҳлили системаи кабудизоркунӣ ва обёрии шаҳрҳои калони собиқ СССР иҷро карда мешавад, аз он ҷумла шаҳрҳои Москва ва Минск, нисбатан муқоисавии боғсозии европой-шарқӣ бо системаи боғҳои Шарқи Наздик ва Миёна, Ҳиндустон (Чандигарх), дар натиҷаи он дар бораи меридианалӣ равон кардани бартариҳои хатти обӣ-кабудизоркунӣ хулосабарорӣ карда мешавад, ки барои доштани чараёни ҳавои созгор мусоидат намуд, ки аз кӯҳҳо мевазиданд. Махсусан арзишдор, дар натиҷаи таҳлил дарёфт карда шуда ин сохти пай дар пайи кабудизоркунӣ мебошад, ки иҷрои боби алоқа бо минтақаҳои умумишаҳрӣ ва гирду атрофро имконият медиҳад, ки баробар тақсимшавии нуқтаҳои микроиқлимӣ дар ҳудуди шаҳр мусоидат мекунад.

Дар асоси ба ҳисобгирӣ ва истифодаи усулҳои аз ҳама пешқадами кабудизоркунӣ ва обёрӣ метавон, ки дар шаҳрҳои Тоҷикистон усулҳои ташкили системаҳои обӣ-кабудизоркунии зеринро ифода намуд:

- мунтазам ва пай дар пай тақсим намудани усулҳои обёрӣ ва кабудизоркунӣ дар таркиби лоиҳаҳои шаҳр;
- ба ҳисоб гирифтани хусусияти манзаравию микроиқлими маҳалҳои алоҳида;
- ҷудо кардани усулҳои обёрӣ ва кабудизоркунӣ вобаста аз шартҳои конкретӣ;
- тобеъ намудани фазоҳои дуйум дараҷаи оби кабудизоркунӣ ба асосӣ.

3.3. Таҷрибаи муосири лоиҳаҳои, ободонӣ ва ташакулӣ принципҳои ташкили обёрӣ ва кабудизоркунӣ дар шароити иқлими гарм.

Дар параграф қайд карда мешавад, ки дар шаҳрҳои Тоҷикистон, дар он ҷое, ки одамон дар шароити иқлими ниҳой воқеъ мебошанд, таъсири доимии ҳарорати баланди ҳавои гирду атроф ҳангоми нисбатан паст будани намнокии он организми инсонро ба ҳолати “давомнокии аз ҳад зиёд”, “... сабаби ҳамроҳ шудани вайроншавии геодинамикӣ, вайрон шудани нафаскашӣ ва функсияҳои узвҳои ғозима, тағйири таркиби ҳуҷайравии хун”. Инчунин тағйироти физикию кимиёвӣ рӯй медиҳанд, ки дар вайрон кардану мубодилаи таркиби хуни обу намакӣ, карбогидратӣ, азотӣ ва калсий, мувозинати ишқорию кислотадор, газдор”.

Чӣ хеле, ки аз тарафи муҳаққиқон муайян карда шудааст, пошидани фавраки обӣ ҳарорати ҳавои гирду атрофро ба ҳисоби миёна 3,0-3,5 ва 7-10% паст ва намнок мекунад. Роли асосиро дар баланд кардани муҳити зист ҳаловат бурдани одам, дар паст кардани бераҳатӣ дар шароити гирду атроф,

наботот. Чӣ қадаре, ки дарахтон ва решаҳои калони онҳо бисёр бошанд, ҳамон қадар муҳити мусоид барои одам мебошад. Бинобар ин майдонҳои кабуд бо масоҳати то 100 га таъсири доимӣ доранд ва режими ҳарорати ба 5,0° мерасонанд. Дар ин ҳолат намуд ва гуногунии растаниҳо аҳамияти муҳим доранд. Паст кардани самаранокии радиатсияи офтоб аз зичии шоху барги растаниҳо вобастагӣ доранд.

Тадқиқотҳои мо нишон медиҳанд, ки дар шароити Тоҷикистон дарахтзорон қобилияти то 58% дар тобистон ва 39% дар зимистон аз ҷанг тоза намуданро доро мебошанд. Аз миқдори боздоштани ҷанг навъҳои дарахтони паҳнбарг ва сӯзанбарг ба чунин тартиб ҷойгиранд: олаш- 5,9%, булут - 7,15%, шумтол - 9,9%, сафедор, фарқи сафед, ақоқиё - 17,58%, санавбар - 2,34%, сарв - 5,45%. Интихоби дарахтон аз рӯи қобилияти ҷудо кардани оксиген, бо фуру бурдани ангидриди карбон, аҳамияти калон дорад. Ҳангоми интихоби навъҳои дарахтон роли муҳимро бояд протсессии бухоршавии оби дарахтон бояд бозӣ кунанд. Масалан, чинори шарқӣ ва сада ҳангоми обдиҳии фаровон метавонанд то 16 кг обро дар як соат ҷудо кунанд.

Дар айни замон бо шарофати **соли тарақиёти сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ (солҳои 2018, 2019-2021)**, аксари шаҳрҳои таърихӣ дар натиҷаи чораҳои таҷдидӣ статуси маркази сайёҳиро гирифтанд. Вале дар ин ҳолат масъалаҳои ҳалталаб пайдо мешаванд, ки бо зиёд шудани миқдори автомобилҳо вобаста мебошанд, ки ба ҳаракати пиёдагардону нақлиёт қатъиян таъсир мерасонад. Ҳамин тавр, соҳили чапи минтақаи таърихии Хӯчандро мувофиқи ислоҳи (тасҳеҳи) нақшаи кулли тарақиёти шаҳр бояд аз нақлиёт ҳудуди байни Панҷшанбе ва қалъа Қалъаи Хӯчандро озод мекарданд, ки то ҳол иҷро нашудааст. Ҳамин гуна проблема (масъалаи ҳалталаб) барои Исфара ва Панҷакент хос аст. Дар лоиҳаи тарҳрезии муфассади (проект детальной планировки, ПДП) Хӯчанд, Панҷакент, Исфара, Кӯлоб моҳиятан тадбирҳо оид ба ташкили минтақаҳои бенақлиётӣ наздикии маҷмааҳои таърихии меъморӣ мавҷуд нестанд. Дар Хӯчанд масъалаи ҷудо нигоҳ доштани минтақаи таърихӣ дар рӯзномаи маҷлиси идораи давлатии ҳукумати шаҳр истодааст.

Тадқиқотҳоямон таҷрибаи мусбии ташкили минтақаҳои пиёдагардӣ дар марказҳои Каунас, Рига, Тбилиси, Тошкент, Бухоро, Самарқанд, Стивенч (Англия), Фарст (Шветсия), Бад Годсберг (Олмон) муайян шудааст ва ба онҳо мулоҳазаи танқидӣ дода шуд. Таҷрибаи мусбӣ дар ин самт дар давлатҳои Осиеи Марказӣ ва Кавказ низ ташаккул ёфтааст.

Дар айни замон, ҳангоми тағйир ёфтани миқёс ва принципҳои ташкили лоиҳакашии шаҳрҳо, маҷмӯи Ҳимояи ҳудудҳо ба воситаи сохтмон ва кабудизоркунӣ аҳамияти муҳими иҷтимоию шаҳрсозиро мегирад. Пажӯҳишгоҳҳои лоиҳакашии ҷумҳурӣ («Шахрофар», «Саноатсоз», «Душанбешаҳрсоз», «Худжандгипрострой») алақай оид ба проблемаи ташкили сохтмони ҳаҷмию лоиҳакашӣ бо мақсади Ҳимояи ҳудудҳо аз таъсири шамолҳои номусоид кор мекунанд. Дар баробари ҳамин ташкили дурусти системаи оби кабудизоркунии шаҳрҳо аҳамияти муҳимро соҳиб мешавад.

Тадқиқотҳо нишон доданд, ки мувофиқати муҳити манзаравӣ дар маҳалҳои махсуси шароити иқлимӣ (иқлими хушк гарм, бешамолӣ ва ғ.) бисёр вобаста аст аз ҳолати фазои гирду атроф ва беҳбудии экологии унсурҳои пешбарандаи манзараҳо.

Муқоисакунии усулҳои анъанавии ташкили манзараи ҳудудҳои ҷамъиятии шаҳрҳо бо усулҳои муосир, имконияти таносуби муносиби унсурҳои манзаравии ҳудудҳоро муайян кунанд, ки ба сифати модулҳои манзара бавучудоваранда қабул карда шудааст.

Ташкили ҳамкориҳои табиат ва қисматҳои, ки сунъӣ бо қад-қадӣ шабакаи ҷӯйборҳои хурд ё обанборҳои сохта шуданд, ки онҳоро барои обёрикунӣ ва обдиҳӣ, вобаста аз ташкили обёрикунӣ ва обдиҳӣ ё шинондани дарахтон истифода мебаранд.

Сипас барои истифодабарии сарфакоронаи об мисолҳо оварда шудаанд, ки ҳангоми истифодаи минбаъдаи он барои хунук намудани биноҳои истиқоматӣ ва ҷамъиятии шаҳрӣ метавонанд истифода баранд.

Тадқиқотҳои мо дар натиҷаи таҳлили манзараҳои обию кабудизоркунии фазои шаҳр якҷанд қоидаҳои пешниҳод намудем, ки ба сохтани схемаи муайян намудани манзаравӣ, санитарии беҳдошти, муҳандисии сохтмонӣ ва сифати эстетикӣ муҳити шаҳрро бо назардошти хусусиятҳои функционалиро лоиҳакашӣ, сохти шаҳрсозӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ босамар тараққиёти манзара дахл дорад. Аз он ҷумла, таҳлили васеъ пешниҳод карда мешавад:

- рельефи шаҳр бо ҷудо намудани қитъа бо рельефи нобоб;
- системаи обтаъминкунии маҳал бо аксентии имкониятҳои мавҷуда ва потенциалҳои обёрикунӣ;
- наботот ва хок бо ҷудо намудани ҳудудҳои кабудизоркунии кофӣ ва нокофӣ, бо шартҳои хокҳои нобоб.

3.4. Усулҳои оқилонаи ташкили байниҳамдигарии унсурҳои пешбарандаи манзаравӣ ва ободонӣ, талабот ба манзара ва ободонии шаҳрҳо дар шароити махсуси Тоҷикистон. Таҳлили таҷрибаи таърихӣ оид ба ташкили манзараи ҳудуди майдонҳо, маркази ҷамъиятии маҳалҳои истиқоматӣ боғҳо ва гулгаштҳои минтақаҳои осиеимиёнагӣ ва дар давлатҳои ҳамҳудуд бо иқлими гарму хушк имконият доданд, ки хислати ба худ хоси функционалиро лоиҳакашӣ ва ҳаҷмию фазогии ташкили унсурҳои манзара дар ҳудуд ва дар ин асос зоҳир намудани ҷойгиршавии байниҳамдигарии босамари унсурҳои манзара, муайян намудани баландии хати сабзи дарахтон, нишон додани принципҳои асосии лоиҳакашии ҳудуди манзараҳои кӯчаҳо, майдонҳо, сохтани гулгаштҳо, кӯчабоғҳо, боғҳо ва чорбоғҳо дар шароити иқлими гарм, дар фазоҳои намуди пӯшида, нимпӯшида ва кушод таносуби қисми кушада ва пӯшидаи ҳудудҳо муайян карда шуданд.

Дар айни замон талаботҳои умумӣ оид ба лоиҳакашии манзараҳои шаҳрҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳудудҳои дамگیرӣ муайян карда шудаанд. Баъзеи мавқеъҳо инчунин барои лоиҳакашии шаҳрҳо ва ҳудудҳои алоҳидаи он дар шароити иқлими гарм муайян карда шудаанд. Бо вучуди ин, душвории лоиҳакашӣ ва таъсис додани ҳудудҳои обию кабудизоркунии шаҳрҳои Тоҷикистон, ки бо зарурияти истифодаи сарфакорона ва тақсимои дастгоҳҳои обӣ, ҳангоми иҷрои таҳлили пеш аз лоиҳавӣ омӯзиши иловагиро талаб мекунанд.

Дар хотимаи боб метавон хулоса баровард, ки омилҳои асосие, ки ба ташкили манзараи дилхоҳ ҳудудҳои шаҳрӣ таъсир мерасонанд, чунинанд:

- тартиботи ҳудуди ҳароратию рутубатӣ ва аэратсия;
- омилҳои иҷтимоию шаҳрсозӣ;
- зоҳир кардани мақсади омадан ва сифати ҳаракати муштарӣ, ки истифодаи иловагии муҳит барои истироҳати кӯтоҳмуддат иҷозат медиҳад;
- иқтидори (потенсиали) таърихию маданияи шаҳр барои қонеӣ дарҳости маънавӣ, эстетикӣ ва ватандӯстии аҳоли;
- чорабиниҳои муҳандисию техникӣ;
- баҳодихии шароити манзаравию микроиқлимии шаҳр ва ҳудуди аниқ.

Боб бо хулосаҳои кӯтоҳи ҷамъбасти ба анҷом мерасад.

ХУЛОСАҲОИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

1. Омӯзиши таърихи тараққиёти шаҳрҳо ва манзараҳои он дар гузашта нишон медиҳанд, ки манзараҳои шаҳрӣ дар замона бардавом намеистоданд ва аз таъмини об ва усулҳои тақсимои чараёни об дар ҳудуд вобаста буданд. Шартҳои обтаъминкунӣ, шаклҳои истифодабарӣ ва тақсимои об дар ҳудудҳо сатҳи умумии ҳолати манзаравии шаҳрҳоро муайян мекарданд [1-М].
2. Дар нимаи дуйуми асри XX таркиби лоиҳакашии шаҳрҳо бе робитаи дутарафа бо обтаъминкунии ҳудудҳо тараққӣ ёфтанд. Ин ба ҳолати микроиқлимӣ, санитарию беҳдошти ва манзаравии тавсифи муҳити шаҳрӣ таъсир расонид [2-М].
3. Нақши мутобиқкунӣ ва якҷоякунӣ дар протсессии умумии шаклсозии маъмурию манзаравӣ барои иҷрои сохтори экологии фазои меъмурию манзаравӣ доништа мешавад, ки он ҳамчун асоси фундаметалии ташкил ёфтани муҳити меъморӣ – муҳити фаъолияти инсон фаъолият мекунад [10-М].
4. Таъсири нофораму беҳаловати фазои беруна, барои шароити саҳти сохтмони Ҷумҳурии Тоҷикистон ситемаи пӯшидаи коммуникатсияҳои пиёдагардӣ, соҳти маҳсуси дасгоҳҳои пошиданӣ дар ҳавзҳо барои девори ҳавои хунук ва намнок, кондитсатсиякунии муҳити зисти аҳоли дар манзилҳо, биноҳо ва иншооти ҷамъиятӣ ва саноатӣ истифода бароварда мешавад [11-М].
5. Хусусиятҳои шартҳои табиӣи ноҳияҳои минтақаи гуногун – дашту биёбон, доманакӯҳҳо ва кӯҳҳо- ҳангоми лоиҳакашии обию кабудизоркунии фазо ба ҳисобгирии хусусияти зерминтақаро талаб мекунад [22-М].
6. Ҳангоми иҷрои манзараҳои ҳудудҳои истифодаи ҷамъиятӣ бояд таносуби байни унсурҳои асосии манзараро риоя намуд:
  - бо об, растаниҳои баланд, растаниҳои паст ва сангфаршкунӣ ҳангоми сохтани манзараи ҳудуди кӯчаҳо, кӯчабоғҳо, майдонҳо, гулгаштҳо, боғҳо ва чорбоғҳо;
  - интихоби дурусти навҳои растаниҳо бо назардошти имкониятҳои мушоҳидаҳои (санатсионии) онҳо, хусусиятҳои манзаравию экологӣ ва биологӣ;
  - истифодаи оқилонаи манбаъҳои обӣ бо роҳи истифодаи бозгашти обтаъминкунӣ ва тақсимои аз ҷамаи фойданоки сатҳи оби тоза дар ҳудуд [23-М].

7. Дар асоси тадқиқотҳо муайян шуданд, ки аз ҳама беҳтарин таносуби байни қисмҳои кушоду пӯшидаи фазоҳо бояд барои шароити дашту биёбон - 1:3 ё 1:4, доманакӯҳӣ ва кӯҳӣ 1:2 ташкил диҳанд [4-М].

8. Дар асоси тадқиқотҳо тавсияҳои аниқ оид ба лоиҳакашии манзараҳои ҳудудҳои асосии ҷамъиятии манзараҳои шаҳрӣ пешниҳод карда шуданд, ки онҳо барои тақия намудан ба ҷаҳолияти эҷодӣ, ба усулҳои оқилонаи ташкили дутарафаи қисмати асосии манзараҳо имконият медиҳанд [4-М].

Основное содержание диссертационной работы отражено в следующих публикациях автора:

Статьи, опубликованные в ведущих рецензируемых научных журналах:

по перечню ВАК:

[1-М] **Исмаилов, М.И.** Ландшафтная организация на территории исторического Таджикистана в средние века и новое время. - Душанбе: Изд. Центр ТНУ 2018. – С.81-86.

[2-М] **Исмаилов, М.И.** Естественные и антропогенные факторы в формировании ландшафта городов Таджикистана. – Душанбе: Изд. Центр ТТУ им. акад. М.С. Осими, 2018. № 4(44). – С.188-192.

[3-М] **Исмаилов, М.И.** Некоторые вопросы ландшафтной организации и благоустройства в историческом развитии городов Средней Азии. (на примере города Душанбе). – Душанбе: Изд. Центр ТТУ им. акад. М.С. Осими, 2019. №1(45). – С. 236-242.

Монография:

[4-М] **Исмаилов, Михаил.** Ландшафтная организация и благоустройство городских территорий Таджикистана (традиции и современность). – Душанбе: Изд. Центр ТТУ им. акад. М.С.Осими, 2018. – 296 с., 203 ил.

Методические пособия:

[5-М] **Исмаилов, М.И.** Инженерная подготовка и благоустройство территории населенных мест в Таджикистане. /Учебное пособие. – Душанбе: Изд. «Мерос», 1993. – 60 с.

[6-М] **Исмаилов М.И., Шерматов М.У.** Инженерная подготовка и благоустройство территории населенных мест. – Душанбе: Изд. Центр ТТУ им. акад. М.С.Осими, 2018. – 118 с.

Материалы конференций:

[7-М] **Исмаилов, М.И.** Вопросы периодизации в Архитектуре Советского Таджикистана /Научная конференция молодых ученых. /Сб. трудов. Душанбе: Изд. «Дониш», 1985. - С. 65.

[8-М] **Исмаилов, М.И.** Архитектурно-художественное формирование среды здравниц и домов отдыха Таджикистана (на примере д/о «Каратаг») // Научная конференция преподавателей. /Сб. трудов. – Душанбе: Изд. «Дониш», 1989. - С.115.

[9-М] **Исмаилов, М.И.** Архитектурные, экологические и инженерные вопросы транспорта в г. Душанбе // Благоустройство городских территорий г. Душанбе. Республиканская научно-практическая конференция. – Душанбе: Изд. «Ирфон», 1990. - С.38-40.

[10-М] **Исмаилов, М.И.** Экологические проблемы архитектуры в условиях горных регионов Республики Таджикистан //Международная конференция «Горные регионы Центральной Азии. Проблемы устойчивого развития» /Тезисы докладов. - Душанбе: Изд. Академия наук РТ-ТТУ. – 1999. - С. 44-46.

[11-М] **Исмаилов, М.И.** Роль озелененных территорий в совершенствовании урбанизированной среды (на примере города Душанбе) // Архитектура и градостроительство стран Востока: традиции и современные проблемы. /Международный сб. науч. трудов. - Выпуск третий. – Душанбе: Изд. «Мерос», 2002. - С. 78-80.

[12-М] **Исмаилов, М.И.** Первые архитектурно-строительные и градостроительные мероприятия в г. Душанбе // Архитектура и градостроительство стран Востока: традиции и современные проблемы. Международный сб. науч. трудов. - Выпуск пятый. - Душанбе: Изд. АН РТ - НК «ICOMOS в Таджикистане», 2004. - С. 9-12.

[13-М] **Исмаилов, М.И.** Садово-парковое искусство Таджикистана: традиции и современность //Перспективы развития науки и образования в XX веке. Материалы 1-ой международной научно-практической конференции, 23-25 ноября 2004 года. – Душанбе: Изд. «ЭР-граф», 2005. - С. 58.

[14-М] **Исмаилов, М.И.** Традиции садово-парковой архитектуры Центральной Азии // Наука и культура стран Центральной Азии: традиции и современные проблемы. / Международный сб. научных трудов. - Выпуск первый. - Душанбе: Изд. ОО «ICOMOS в Таджикистане», 2005. - С. 21-23.

[15-М] **Исмаилов, М.И.** Вопросы проектирования современного сада // Наука и культура стран Центральной Азии: традиции и современные проблемы. /Международный сб. научных трудов. - Выпуск десятый. – Душанбе: Изд. ОО «ICOMOS в Таджикистане», 2013. – С. 68-76.

[16-М] **Исмаилов, М.И.** Инженерное использование сада // Наука и культура стран Центральной Азии: традиции и современные проблемы. /Международный сб. научных трудов. – Вып. десятый. – Душанбе: Изд. ОО «ICOMOS в Таджикистане», 2013. – С. 77-81.

[17-М] **Исмаилов, М.И.** Становление ботанического сада «Ирам» Института ботаники АН Республики Таджикистан в г. Душанбе //Энергосбережение и инновационные технологии в топливно-энерготехническом комплексе. /Материалы международной научно-практической конференции студентов, аспирантов, молодых ученых и специалистов. – Тюмень: Изд. ТюменьИУ, 2016. – С. 277-279.

[18-М] **Исмаилов, М.И., Шерматов М.У.** Декоративное оформление садово-парковой композиции цветников, газонов в ботаническом саду «Ирам» Института ботаники АН Республики Таджикистан в г. Душанбе // Энергосбережение и инновационные технологии в топливно-энерготехническом комплексе. /Материалы международной научно-практической конференции студентов, аспирантов, молодых ученых и специалистов. – Тюмень: ТИУ, 2016. – С.164-167.

[19-М] **Исмаилов, М.И.** Музей под открытым небом - первый исторический заповедник в Средней Азии //Наука и культура стран Центральной Азии: традиции и современные проблемы. /Международный сб. научных трудов. - Выпуск семнадцатый. – Душанбе: Изд. ОО «ICOMOS в Таджикистане», 2016. - С.33-36.

[20-М] **Исмаилов, М.И.** Варзобское ущелье - градообразующий ресурс и рекреационный потенциал Душанбе //Новый генеральный план города Душанбе: пути развития и совершенствования. /Сб. докладов республиканской научно-практической конференции. – Душанбе: Изд. ТТУ им. акад. М.С.Осими, 2017. – С. 219-224.

[21-М] **Исмаилов, М.И.** Проблемы жилищного строительства в сельской горной местности Таджикистана // Закон о горных регионах Таджикистана и проблемы устойчивого развития территорий. /Сб. статей республиканского семинара. – Душанбе: Изд. ТТУ имени М.С. Осими, 2017. – С. 92-97.

[22-М] **Исмаилов, М.И., Тагойзода Х.Г.** Вода и проблемы экологии в особых условиях Таджикистана: традиции и современность // Управление водными ресурсами: проблемы и пути устойчивого развития. /Материалы республиканской научно-практической конференции, посвященной Международному Десятилетию действий «Вода для устойчивого развития (2018-2028 гг.)». – Душанбе, 2017. – С.173-180.

[23-М] **Исмаилов, М.И., Мукимов Р.С.** Традиции и современность в рациональном использовании воды в Таджикистане // Наука и культура стран Центральной Азии: традиции и современные проблемы. /Международный сб. научных трудов. - Выпуск восемнадцатый. – Душанбе: Изд. ОО «ICOMOS в Таджикистане», 2018. – С.46-50.

АННОТАЦИЯ

диссертации Исмаилова Михаила «Особенности ландшафтной организации и благоустройства территорий городов в особых условиях Республики Таджикистан (традиции и современность)», представленной на соискание ученой степени кандидата архитектуры по специальности 05.23.20 - Теория и история архитектуры, реставрация и реконструкция историко-архитектурного наследия

Ключевые слова: ландшафт, водообеспеченность, водопотребление, городская застройка, генеральный план, садово-парковый ансамбль, благоустройство.

Объектом исследования: являются дворовые территории, создаваемые как малоэтажной традиционной, так и многоэтажной современной застройкой, организуемой в условиях жаркого сухого климата и городского ландшафта Республики Таджикистан.

Цель исследования: на основе использования традиций прошлого разработать теоретическую базу архитектурно-ландшафтной организации и систему внешнего благоустройства городов Таджикистана в условиях сухого жаркого климата для создания комфортной среды обитания человека с учетом современных градостроительных требований.

Методы исследования: Изучение и анализ музейно-архивных материалов, обработка натурных исследований, в том числе и собственных, визуальных наблюдений, обмеров и фиксации городов на территории Таджикистана.

Полученные результаты и их новизна: В ходе исследования получены следующие данные, которые имеют новизну:

- выявлены закономерности изменения существующего ландшафта городов в ходе их исторического развития;
- определены место и роль водных приемов в становлении ландшафта и экологии городов Таджикистана;
- выявлены положительные исторические традиции распределения водных и озелененных территорий городов;
- предложено авторское видение проектирования ландшафта города, архитектурно-ландшафтной композиции города в целом и его отдельных территорий в частности;
- предложена допустимая ландшафтная мера, позволяющая уравнивать соотношение ведущих элементов ландшафта для получения необходимых условий для создания комфортной среды городских территорий.

Практическая значимость исследования: проведенное исследование дает возможность предложить проектировщикам ряд научно обоснованных мероприятий по совершенствованию и преобразованию ландшафтов городов в особых условиях Республики Таджикистан.

Результаты исследования могут быть использованы в практике проектирования при регулировании вопросов использования воды и озеленения территорий города на стадии генерального плана, реконструкции и нового строительства.

Степень использования: в процессе проектной деятельности автора диссертации в 1982-2000 гг. разработан ряд генеральных планов поселков, отдельных структурных узлов городов Таджикистана (производственно-промышленные зоны, рекреационные зоны и др.), где внедрены авторские рекомендации по ландшафтной организации территорий и их благоустройства, направленные на преодоление отрицательных последствий суровых условий региона и сохранение природных ресурсов на городских территориях.

Область применения: архитектурно-ландшафтная организация и система благоустройства формирования принципов организации обводнения и озеленения в условиях жаркого климата Таджикистана для создания комфортной среды обитания человека.

ШАРҲИ МУХТАСАР

ба диссертатсияи Исмаилов Михаил дар мавзӯи «Хусусиятҳои ташкили манзараҳо ва ободонии ҳудудҳои шаҳрҳо дар шароитҳои махсуси Ҷумҳурии Тоҷикистон (анъанаҳо ва замонавӣ)», ки барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзоди меъморӣ аз рӯйи ихтисоси 05.23.20 – Назария ва таърихи меъморӣ, таъмир ва таҷдиди осори таърихӣ – меъморӣ.

Калидвожаҳо: манзара, обтаъминкунӣ, истифодаи об, бунёди шаҳрҳо, нақшаи генералӣ, ансамбли боғу чорбоғҳо, ободонӣ.

Объекти тадқиқот: ҳудудҳои ҳавлиҳои мебошанд, ки ҳамчун биноҳои камошонаи анъанавӣ ва биноҳои бисёррошонаи замонавӣ дар шароити иқлими хушк гарм ва манзараҳои шаҳрии Ҷумҳурии Тоҷикистон бунёд мешаванд.

Мақсади тадқиқот: дар асоси истифодаи анъанаҳои пешина асоси назариявии ташкили меъморӣ – манзаравӣ ва системаи ободонии берунишаҳрии Тоҷикистон дар шароити иқлими хушк гарм барои бунёди муҳити бароҳати зиндагии одам бо баҳисобгирии талаботҳои ҳозиразамони шаҳрсозӣ коркард мешавад.

Методҳои тадқиқот: омӯзиш ва таҳлили маводҳои осорхонаю бойгонҳо, коркарди тадқиқоти табиӣ, аз он ҷумла мушоҳидаҳои шахсӣ, визуалӣ андозагирӣ ва қайди шаҳрҳои Тоҷикистон.

Натиҷаҳои бадастовардашуда ва нағмонии онҳо: дар рафти тадқиқот чунин маълумотҳои нав ба даст оварда шуданд:

- қонуниятҳои тағйирёбии манзараҳои мавҷудаи шаҳрҳо дар рафти тараққиёти таърихӣ онҳо муайян гардиданд;

- мавқеъ ва нақшаи қабули обҳо дар бунёди манзараҳои шаҳр ва экологияи шаҳрҳои Тоҷикистон муайян шуданд;

- анъанаҳои мусбии таърихӣ тақсмоти ҳудудҳои обӣ ва кабудизоркунии шаҳрҳо аниқу равшан гардиданд;

- нуқтаи назари муаллиф дар лоиҳакашии манзараҳои шаҳр, композитсияҳои меъморӣ – манзаравӣ умумии шаҳр ва ҳудуди алоҳидаи он пешниҳод карда шуд;

- ченаки имконпазири манзараҳо пешниҳод гардид, ки он ба баробаркунии таносуби унсурҳои пешбарандаи манзараҳо барои ба даст овардани шароитҳои заруру муҳим дар бунёди муҳити бароҳати ҳудудҳои шаҳр имконият медиҳад.

Аҳамияти амалии тадқиқот: тадқиқоти гузаронидашуда ба лоиҳакашон имконияти пешниҳод намудани як қатор чорабиниҳои аз назари илмӣ асоснокро барои тақвим ва азнавсозии манзараҳои шаҳрҳо дар шароити махсуси Ҷумҳурии Тоҷикистон медиҳад.

Натиҷаҳои тадқиқотро метавон дар амалияи лоиҳакашӣ ҷангоми танзими масъалаи истифодаи об ва кабудизоркунии ҳудудҳои шаҳр дар марҳилаи нақшаи генералӣ, таъмиру таҷдид ва сохтмони нав истифода бурд.

Дараҷаи истифодабарӣ: дар чараёни фаъолияти лоиҳакашии муаллифи рисолаи илмӣ дар солҳои 1982 – 2000 як қатор нақшаҳои генералии посёлкаҳо, минтақаҳои алоҳидаи шаҳрҳои Тоҷикистон (минтақаҳои истехсолӣ – саноатӣ, минтақаҳои рекреатсионӣ (дамгирӣ) ва ғайра) коркард шуданд, ки дар онҳо пешниҳодҳои муаллиф барои ташкили манзараҳои ҳудудҳо ва ободонии онҳо татбиқ гардиданд ва онҳо ба бартараф намудани оқибатҳои манфии шароитҳои вазнини минтақа ва нигоҳдошти захираҳои табиӣ ҳудудҳои шаҳрравона мешаванд.

Соҳаҳои истифодабарӣ: ташкили меъморӣ – манзаравӣ ва системаи ободонӣ бо ташаккули принципҳои ташкили обёрикунӣ ва кабудизоркунӣ дар шароити иқлими гарми Тоҷикистон барои бунёди муҳити бароҳати аҳли инсон.

THE ANNOTATION

On Michail Ismailov's dissertation "Features of landscape organization and improvement of cities in the special conditions of the Republic of Tajikistan (tradition and modernity)", presented for the degree of candidate of architecture in the specialty 05.23.20 - Theory and history of architecture, restoration and reconstruction of historical and architectural heritage.

Keywords: landscape, water supply, water consumption, urban development, master [general] plan, landscape gardening ensemble, landscaping.

Object of study: yardareas created by both low-rise traditional and high-rise modern buildings, organized in a hot dry climate and urban landscape of the Republic of Tajikistan.

Objective: based on the use of past traditions, to develop a theoretical base of architectural and landscape organization and a system of external improvement of the cities of Tajikistan in a dry hot climate to create a comfortable human environment, taking into account modern urban planning requirements.

Research methods: Study and analysis of museum and archival materials, processing of field studies, including ones own, visual observations, measurements and fixation of cities in the territory of Tajikistan.

The results obtained and their novelty: During the study, the following data were obtained that have novelty:

- revealed patterns of changes in the existing landscape of cities in the course of their historical development;
- the place and role of water arrangements in the formation of the landscape and ecology of the cities of Tajikistan;
- the positive historical traditions of the distribution of water and green areas of cities are identified;
- the author's vision of designing the landscape of the city, the architectural and landscape composition of the city as a whole and its individual territories, is proposed in particular;
- an acceptable landscape measure is proposed, which allows to balance the ratio of the leading elements of the landscape to obtain the necessary conditions for creating a comfortable environment of urban areas.

The practical significance of the study: the study provides an opportunity to offer designers a number of scientifically based measures to improve and transform the landscapes of cities in the special conditions of the Republic of Tajikistan. The results of the study can be used in the practice of design in the regulation of issues of water use and landscaping of the city at the stage of the master [general] plan, reconstruction and new construction.

The extent of use: in the process of the project activity of the author of the thesis in 1988-2000, a number of master plans for settlements, individual structural units of cities of Tajikistan is developed (manufacturing and industrial zones, recreational zones, etc.), where the author's recommendations on landscape organization of territories and their improvement were introduced, aimed at overcoming the negative consequences of the tough conditions of the region and on preserving natural resources in urban areas.

Field of application: architectural and landscape organization and improvement system with the formation of the principles of organization of watering and planting in the hot climate of Tajikistan to create a comfortable human environment.